

YUSUF KUTADGU BİLİĞ'DE ODGURMIŞ'A TÜRKÇE NE SÖYLETİR

Abdullah KÖK - Özge EKER***

Özet

Yusuf'un Kutadgu Bilig'inde uyanmış, akıbet ve kanaati temsil eden münzevi kişilikli olarak tanımlanan Ogdurmuş farklı disiplinlerde pek çok çalışmaya konu olmuştur. Genellikle Budist kültüre mensup, kendini sosyal ve siyasî olaylardan soyutlamış olarak kabul edilen Ogdurmuş kişisi bu yazıda Eski Türk kültürü ve Türk mitolojisi temelinde yorumlanarak Türk kültürü ve Türk düşüncesindeki yeri tespiti çalışılacaktır. Kutadgu Bilig'de Ogdurmuş'un Budizm veya İslâm düşünceleriyle açıklanan yönleri kadar Türk düşünce ve Türk kültürü ile de açıklanacak yönleri de göz ardı edilemeyecek kadar önemlidir. Ogdurmuş'un Türk düşüncesindeki yeri Türk mitolojisi okuma ve değerlendirmeleri ile tespiti çalışılacaktır. Türk destanları kaynağında destanı oluşturan temel olaylar ve kişilerin özellikleri ile Ogdurmuş kişinin özellikleri birebir örtüşmektedir. Çalışmanın girişinde, Ogdurmuş ile ilgili çalışmalar değerlendirilecektir. Bu çalışma, bugüne kadar yapılan Ogdurmuş çalışmalarından farklıdır. Ogdurmuş, bugüne kadar yapılan çalışmalarda kendini toplumdan dışlamış, soyutlanmış bir kişilik olarak gösterilse de aslında yitik bir yönetimi yeniden ayağa kaldıracak bir şahıstır. Bu çalışmada Ogdurmuş'un çok kültürlü değil Türk düşüncesinin kaynaklarını oluşturan Türk kültürünü ve yaşam tarzını temsil eden biri olduğu tanıkları ile ifade edilecektir. Ogdurmuş'un Türk kültürünün ve düşüncesinin ürününün tezahürü olduğu dil/tarih/kültür/mitoloji değerlendirmeleri ile açıklanacaktır. Çok kültürlü Türk Yusuf'un ferasetli kahramanı Ogdurmuş'un Türk kültürü ve düşüncesinin izlerinin kaynakları Kutadgu Bilig tanıklığında açıklanmaya çalışılacaktır. Yusuf'un Ogdurmuş'a Kutadgu Bilig'de Türk kültür ve düşüncesinin köklerinin tarihi izlerini yansıtan konuş(tur)maları Türk mitolojisi kaynaklığında değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kutadgu Bilig, Ogdurmuş, Yusuf Has Hacib, Türk Düşüncesi, Türk Kültürü, Türk Mitolojisi.

WHAT YUSUF MAKE ODGURMIŞ TO SAY IN TURKISH IN KUTADGU BİLİĞ

Abstract

In Kutadgu Bilig, Ogdurmuş defined as awakened which means quit from physical world also represent of future and abstemius who is loner. With this character he used as a subject in studies in different disciplines. Ogdurmuş generally accepted as the one who abstracted from social and political events, specially in Buddhist culture. In this paper we are going to analysis him in the base of old Turkish culture and Turkish mythology and try to find position of the character in Turkish culture and Turkish ideology. Ogdurmuş generally explained as a character of Buddhism or Islamic culture but we think he has features which can explained by Turkish ideology and culture. This paper try to portray the position of Ogdurmuş in

* Prof. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Dili Anabilim Dalı, el-mek: abduallahk@akdeniz.edu.tr ; akok9@yahoo.com

 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3614-2719>

** Doktora Öğrencisi, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, el-mek: ozgeker@gmail.com

 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0977-8110>

Turkish ideology and mythology. There are parallel ways between events and heroes of Turkish legends and Ogdurmuş’s character. Introduction section is consideration of papers about Ogdurmuş. This paper is different from others which focused on Ogdurmuş. Researchers defined him as ostracised and isolated personality, but actually he has a knowledge to raise the government which almost fall down. In this paper going to say that Ogdurmuş is not multicultural, he is representation of Turkish culture and life style which create sources of Turkish ideology. Ogdurmuş is a product of Turkish culture and ideology. This idea going to be explained by comparison of linguistic/historical/cultural/mythological sources. The hero of multicultural Yusuf’s “Ogdurmuş”, bear the trace of Turkish culture and ideology and this is going to be shown by testimony of Kutadgu Bilig. The dialogue of Ogdurmuş in “Kutadgu Bilig” reflect Turkish culture and ideology, this situation going to be tried evaluate with the perspective of Turkish mythology.

Key Words: Kutadgu Bilig, Ogdurmuş, Yusuf Has Hacib, Turkish Thought, Turkish Culture, Turkish Mythology.

Giriş

Ogdurmuş kişiliği Kutadgu Bilig metninde bilişsel dilbilimi, yapısal dilbilimi, metinler arasılık, sosyoloji ve antropoloji, insan/toplum/kültür bilim bağlamları olmak üzere pek çok şekilde incelenebilir. Bu özelliklerin ağırlıklı olarak incelendiği çalışmalar F. Sema Barutcu Özönder’e aittir (Özönder, 2017), (Özönder, 2018). Ogdurmuş’ın söylemlerinden hareketle onun etnonimini ve kimliğini inşa etme sürecini başlatmıştır. Bu çizgide Ogdurmuş’ı bilişsel dilbilim, yapısal dilbilim, metinler arasılık veya sosyal bilimlerin başka bir alanında ele alsak da Türk mitolojisi ve mitolojinin kullandığı dil yalıtılarak Ogdurmuş’ın kişiliğini ve metindeki yerini çözümleyemeyiz düşüncesindeyiz.

Ogdurmuş, Budist bir rahip veya zahid, softa, din adamı tanımından daha çok Kutadgu Bilig’in entelektüel, mitolojik ve tarihi bir kişiliği konumundadır. Türk düşüncesini bünyesinde barındıran önemli bir kimliktir. Ogdurmuş kendini Türk mitolojisinin ve Türk düşüncesinin kaynaklarından alarak Ay Toldı’nın yolunda Ögdülmişle birlikte Türk kimliği ile bugüne ışık tutar. Ogdurmuş, Yusuf’un kendinden sonraki seleflerine metinler arasılık bağlamında öncü olmasını ve metnin temelindeki Türk düşünce sisteminin ayakta kalmasını sağlar. Ogdurmuş Budist veya inanç öğretilerinden daha çok Tarihi Türk dili alanı içerisinde Türk düşünürleri bağlamında araştırılmalıdır.

Kutadgu Bilig’de Türk düşüncesi ve mitinin temsilcileri/Türk mitolojisinin elçileri Ogdurmuş, Ögdülmiş ve Ay Toldı Türk devlet yönetimi ve sistemini Hükümdara anlatmaktadırlar. Türk devlet geleneği, Türk düşüncesi ve yaşam tarzı gibi siyasi ve sosyal konularda diyaloglara yer verilmiştir. Bu konuşmalarda eski Türk inanç sisteminden, mitolojisinden kavramların yanı sıra Türk düşüncesinin asırlık kültür sözcüklerinden yola çıkılarak oluşturulmuş simgesel/metaforik yapılar vardır. Türk düşüncesi evrendeki varlıklarla, evrenin yeri ve göğüyle, keskinlikle, kapılarıyla, ongunlarla, totemlerle anlatılmıştır. Anlambilimde bu anlatımlara kavramsallaştırma diyoruz. Bu düşünceler anlatılırken İla Beyleri, Türk boylarının beyleri, Türk bilginleri ve Türk alimlerinin sözleri ve atasözleri örnek gösterilir.

Ogdurmuş, Ay Toldı’nın ölümünden sonra Ögdülmiş’in yolunu ve yurdunu değiştirmesine izin vermez, ona bunun nedenlerini kanıtlarla açıklar. Böylelikle Ögdülmiş Ogdurmuş sayesinde halkına ve hükümdarına hizmet etmek için eserde kendi kimliğinden uzaklaşmamasının yanı sıra Ogdurmuş da kendi kimliğinden uzaklaşmaz.

Ay Toldı ve düşünceleri ölümünden sonra farklı bir kodla karşımıza çıkar. Bu kodlar da Ögdülmiş ve Ogdurmuş’tır. Ogdurmuş’tan sonra yine o ve düşünceleri farklı bir koda Ögdülmiş üzerine kayar. Kutadgu Bilig’deki bu olayların bütünü tarihî bir anlama sahiptir.

Böylesi olaylar tarihte bir kez yaşanmaktadır. Çağlar boyunca oluşan olayları ise bizler kendi hayal dünyamızda benzetiyoruz ve gibileştiriyoruz. Bu bir basitleştirme olayıdır. Burada görmekteyiz ki basit bir bağlamda da olsa metafor, sembolleştirme, benzerlik ve ilgi kurma tarihi olayları çağdan çağa aktarmada bir araç görevi görmektedir. Odgurmuş, çalışmalarda kendini dışlamış, soyutlanmış bir kişilik olarak ifade edilse de aslında yitik bir yönetimi yeniden ayağa kaldıracak bir şahıstır.

Kutadgu Bilig’de Odgurmuş Kimliği Tanımları

Kutadgu Bilig metninin yanında şahıslar kadrosu ile ilgili müstakil çalışmalar da oldukça fazladır. Bu çalışmalar daha çok Kutadgu Bilig’in mensur önsözünde Ögdülmiş’in kardeşi, manzum önsözünde akrabası olan Odgurmuş’un metindeki işlevi ve kimliği üzerine yoğunlaşmaktadır. Odgurmuş kişiliği hakkında ilk çalışma Saadet Çağatay’a aittir. Çağatay, “*Odgurmuş’un Kişiliği*” adlı makalesinde Kün Togdı, Ay Toldı ve Ögdülmiş’in Kutadgu Bilig’de devlet idaresini temsil ettiğini, eserin ikinci yarısında metne dâhil olan Odgurmuş’ı da kanaati temsil eden, münzevi bir hayata sahip zahid, devlet ve sosyal hayattan uzak kalan münzevi hayatında ölen bir kişi olarak tasvir etmiştir. Çağatay ayrıca R. Rahmeti Arat’ın da Odgurmuş’un akıbet’i temsil ettiği düşüncesini aktararak “*akıbet*” ve “*kanaat*” kavramlarının her ikisinin de doğru olduğunu vurgulamıştır. Ögdülmiş ve Odgurmuş’un karşılıklı diyaloglarına bakıldığında Ögdülmiş’in halkla ilgili, içtimai konuları Odgurmuş’a anlattığı görülmektedir (Çağatay, 1967: 39- 40). Çağatay Ogdurmuş’la ilgili açıklamaları sonucunda Ogdurmuş’un bir “*din adamı*” olduğuna karar vererek hangi dini temsil ettiğini ve eserde neden öldüğü sorularına cevap aramıştır. Ogdurmuş’un ağzından çıkan İslâmi bağlamdaki konuşmaları sıralayarak yaptığı ibadetin tam olarak adının verilmediğini ve puta karşı olan sözlerinden dolayı Budizm’e de sözde karşı olduğunu ifade etmiştir. Çağatay, İslami açıklamalardan sonra Ogdurmuş’un dünya, heves ve nefis, zevk ve sefa, çocuklu-çocuksuz olmak, vücut, merhamet, cömertlik, mal-mülk, ölümsüz hayat ile ilgili sözlerinden hareketle onun Budizm’in felsefe ve temel görüşlerini savunduğunu ifade etmiştir (Çağatay, 1967: 41). Metinde geçen “bayat, idi, ugan, tengri” kavramlarının Budist metinlerdeki kullanımına değinilerek ilgili cümlelerin İslâmiyet’ten çok Budist formüllere benzediği, Ogdurmuş adının ise morfolojik yapısına dikkat çekilerek Budizmin temsilcilerinin adları ve Ogdurmuş’un, Kumaru ve Buddha’nın yaveri arasında sembolik bir bağlantı kurulmuştur (Çağatay, 1967: 44- 45). Ogdurmuş’un gece geç saatlerde hükümdara öğüt vermesiyle Buddha’nın da geceleri dolaşmaya çıkması ve Ogdurmuş’un gördüğü göğe çekilme rüyasının Ögdülmiş ve Ogdurmuş tarafından iki ayrı şekilde İslâmi ve Budizm öğretilerle yorumlandığı ifade edilmiştir. Çağatay, Ogdurmuş’un yani bu devir İslam zahidlerinin bir şekilde Budizmden ayrılmadıkları, kanıtı olarak da Ogdurmuş’tan miras kalan “değnek” ve “çanağı” göstermiştir. Bu özelliklerinden dolayı Ogdurmuş’un Kutadgu Bilig’de Budist bir din adamı veya zahid olduğu düşüncesine ulaşılmıştır. Ogdurmuş ve Hükümdar; Ogdurmuş ve Ögdülmiş arasındaki konuşmaların o dönemde Budizmle yapılan mücadeleleri tarihsel anlamda İslâmiyet’i yaymak için Budizm’e karşı verilen savaşların, Karahanlı idaresindeki Uygurlar ve Budist Uygurlar arasındaki mücadelelerini simgelediği ifade edilmiştir. Ogdurmuş’un ayrı yaşantısının Budist Uygurları, Ogdurmuş’un ölümünün ise Budist Türklerin kendiliğinden yok olup gitmelerini, Ögdülmiş ve Ogdurmuş’un ölüm meselesinin de iki türlü hayat görüşünü simgelediği ifade edilmiştir (Çağatay, 1967: 47- 48). Çağatay, makalesinin sonunda ise Ogdurmuş’un “Budist bir din adamını simgelediğini” ifade etmiştir.

Kafesoğlu, Ogdurmuş’ı akıbet’i temsil eden bir zahid olarak tanımlamıştır (Kafesoğlu, 1980: 12). Kafesoğlu, “genel devlet şartları bakımından Türk ilinin özelliklerini istiklal, ülke, insan unsuru” olarak saymıştır. “İstiklal şuuru hem idareci hem de halkın ortak kaygısı olmalıdır. Bu ortak şuuru istiklal duygusu” sayarak (Kafesoğlu, 2017: 122) istiklâl duygusunun temelini Türk kültüründe olduğunu ifade etmiştir (Kafesoğlu, 2017: 123). Kutadgu Bilig’de bu olgu fiili olarak yansıtılmasa da halk zümresi geri planda bırakılmamıştır. Bu işi üstlenen Kün Togdı ve (önce Ay Toldı) Ögdülmiş gibi devlet kademesinde insanlar vardır. Metnin Ogdurmuş

ile ilgili olan kısımlarında da Ogdurmuş halkın temsilcisi durumundadır. Halkı bir gün aç yatsa bile bunun hesabının Kün Togdı ve Ögdülmiş’den sorulacağını ifade eder.

Kutadgu Bilig’de İslâm’dan önceki Türk kültürünün derin izleri bulunduğunu (İnan, 1998: 39) ifade eden Abdülkadir İnan’a göre ise, metinden hareketle Ögdülmiş’in uzaklarda yaşayan akrabası Ogdurmuş’ı hükümdar karşısında kendilerine devlet işlerinde (her işte) yardım edebilecek, halkın ileri geleni, insanların seçkini olarak betimlediğini aktarmıştır. İnan, Ogdurmuş’ın da Ay Toldı gibi entelektüel bir kişilik olduğunu, Kün Togdı’nın Ogdurmuş’ı görmek ve devlet işlerini onun göstereceği gibi yürütmeği arzu ettiğini metinden hareketle ifade etmiştir (İnan, 1998: 50- 51). Kün Togdı’nın devlet işlerini Ogdurmuş’ın gösterdiği gibi yürüteceğini arzu ettiğini ifade ettikten sonra İnan, Ogdurmuş’tan derviş olarak bahsederek onun bazı nasihatlerinde¹ (İnan, 1998: 51) ideal zahitlik anlayışının görüldüğünü ifade etmiştir (İnan, 1995: 51).

Aynı şekilde Hz. Muhammed’i simgelediği düşünülen Ögdülmiş’in de Ogdurmuş’a (dervişe) benzer şekilde sözler sarfettiğini İnan, beyitlerle açıklayarak (İnan, 1995: 52) Ogdurmuş’tan derviş, yanındaki Kumaru’dan ise mürid olarak bahsetmiştir (İnan, 1995: 52). Emel Esin Türk kültür tarihini işlediği eserinde “Ogdurmuş ve Ögdülmiş’in İslâmiyet’in iki farklı tezahürünü simgelediklerini” ifade etmiştir (Esin, 1978: 173- 174).

Agop Dilâçar, “*Kutadgu Bilig İncelemesi*” adlı eserinde Ogdurmuş’ın akıbet’i (hayatın ve dünyanın sonu ahiret) temsil eden, Ögdülmiş’in kardeşi ya da akrabası (Dilâçar, 1972: 71), eskatolojik ve ahiret anlayışının simgesi şeklinde tanımlanan Ogdurmuş’ın adının ise morfolojik olarak *odgur-* “uyan-” anlamını taşıdığını açıklamıştır (Dilâçar, 1972: 91). Beyin Ögdülmiş’den kendisi için ailesinden bir yardımcı önermesini isteyip, Ögdülmiş’in de kendini ibadete veren, dağa çıkararak inzivaya çekilen Ogdurmuş’ı tavsiye etmesiyle (Dilâçar, 1972: 112) Ogdurmuş’ın bu şekilde eserde yer almaya başladığını ifade etmiştir. Dilâçar, Hükümdar- Ogdurmuş ve Ogdurmuş- Hükümdar arasındaki mektupları yorumladığında Ogdurmuş’a namazını ibadetle kılması gerektiğini ayrıca ibadetin sosyal hayat içerisinde halka yardımcı olmak anlamına geldiğini ifade etmiştir (Dilâçar, 1972: 115). Burada Hükümdarın Ogdurmuş’a ibadetlerini cemaatle yapmasının daha iyi olacağını söylemesi ya gerçekten Ogdurmuş’ın Müslüman olmasıyla ilgilidir veya dolaylı yoldan Ogdurmuş’a Budizm’i bırakması gerektiğini ifade etmiştir. Dilâçar burada Saadet Çağatay’ın Ogdurmuş’ın ve Ögdülmiş’in kişiliği konulu çalışmalarındaki görüşlerinin doğru olabileceğini ifade eder. Ogdurmuş sözcüğünün “uyanmış”,

¹ 6153. bayattın yıratur bu dünya kişig/ tıdar kıldru ıdmaz bu edgü işig

Bu dünya insanı Tanrıdan uzaklaştırır; iyi işlere mâni olur ve yapılmasına meydan vermez.

6154. bu korkınc için bilge dünya koçup/ ajun tezzinü yügrür emgek yüdüp

Bundan korktuğu için, arif dünyayı bırakıp, zahmeti tercih ederek, dünyayı dolaştırır.

6155. kayu tağda yügrür ünürde ewi/ yimi ot köki içgü yağmur suwı

Biri dağda koşar, evi mağaradır; onun yediği ot kökü, içtiği yağmur suyudur.

6156. kayusı biyabanda yügrür kezip/ bayatka bu korqu sakıncın sızıp

Biri Tanrıya karşı bu korku ve endişe ile bitkin bir hâlde, çöllerde koşar.

6157. kayusı örüm keçti bügri uça/ kayu yir kezer bu közi yaş saça

Biri çullara bürünmüş, biri gözünden yaş dökerek, diyâr diyâr dolaşır.

6158. kayusı yimez aş özin sızgıurur/ kayu tünle yatmaz ağakın turur

Biri yemek yemez, kendini zayıflatır; biri gece yatmaz, ayakta durur.

6159. bu yanlıg yorırlar oğunmuş kişig/ uğımuş tururmız usayuk başı

Uyanmış insanlar böyle yaşarlar; gafillerin gafili biz ise, uykuya dalmışız.

odgurmak sözcüğünün ise “düşünce sonucunda anlamak, dalgınlıktan uyanmak” anlamına geldiğini, Sanskrit dilinde buddha sözcüğünün “aydın, aydınlanmış” demek olduğunu ifade ederek, ne var ki, Kutadgu Bilig’de Ögdülmiş, dağda Odgurmuş’ı görmeye gittiğinde her defasında onu ibadette bulduğunu, ilig de mektuplarında onu Cuma namazını halkla birlikte şehirdeki camide kılmaya çağırmaktadır diyerek iligin Odgurmuş’ı ihtida (Müslümanlığa döndürme) etmeye değil, onun bir Müslüman olarak bu dini yaymak kafirlerle yani Buddhacı’larla savaşmak için şehre inmek istediği ifade edilmiştir. Dilâçar, Kutadgu Bilig’deki tanıma göre *yek* “şeytan” *din hırsızı* “din oğrusu”; *kafir* de “din düşmanı” tanımından Hükümdarın bu çağrısının çok yerinde olduğunu, çünkü 1212’de Karahanlı Devleti’ni yıkanların kâfir yani Buddhacı Moğol boyu Kara-Hıtaylar olduğunu ifade etmiştir (Dilâçar, 1972: 153).

Mehmet Kara ise Dilâçar’dan yola çıkarak Odgurmuş ve metindeki kişiliği için şu açıklamaları yapar:

“Yusuf, bir tarafa münzevî Odgurmuş’ı; öbür tarafa da Kün-Togdı ile Ögdülmiş’i koyarak her iki tarafın da savunmasını yaptıktan sonra sıra yargıya gelince, insancılardan tarafını tuttu. *Halkı düşün, onu kalkındır* düşüncesi ve öğütü onundur. “Tanrı sana nasıl iyilik ettiyse sen de başkalarına iyilik ederek gözetle.” *Ve ahsin kemâ ahsenallahu ileyke* (Kasas suresi, ayet 77) buyruğu Tanrı ve Kur’an buyruğudur (Dilâçar, 1988: 197- 198; aktaran, Kara, 1998: 11).”

Süleyman Kazmaz, Odgurmuş’ı kendini ibadete vermiş bir kişi olarak tanımlamıştır (Kazmaz, 2000: 11). Kazmaz, Odgurmuş ve Kün Togdı arasında geçen bir diyalogu (1- S: 373, 291, 311, 328); Tanrı’dan kaynaklandığına inanılsa bile, iktidarın halka hizmetle yükümlü olduğunun özlü ve kesin bir anlatımı, onun için devlet yönetiminde adalet, kanun, töre, şefkat ve merhamet gibi hukuk ve ahlâk kuralları esas alındığını (Kazmaz, 2000: 83), Yusuf Has Hâcib’in, iktidarın Tanrı’dan ve soydan geldiğini söylemekle birlikte halkı da aynı derecede değerlendirdiğini, hangi insan beylik için aranan fazilet ve terbiye niteliklerini taşıyorsa soy şartı aranmaksızın o kişinin beyliğe yükseltildiği, Odgurmuş’ın beylerin memleketi tanzim ve idare etmek, halkı düzene sokmak ve dünyayı temizlemek için nasb edildiklerini, insanları, halkı, belli bir töre ve usule göre yönettikleri şeklinde yorumlamıştır. Yani Odgurmuş’ın bulunduğu diyaloglarda ve kendi sözlerinde töre ve halkın ortaya koyduğu kuralları savunma vardır.

“Burada iki nokta var: *Nasbetmek* ve *töre Nasbetmek*, ‘tayin etmek’ demektir. Beyin tayin edilmesi, halk arasından çıkması anlamına gelir. Halkın seçkini de bey olur. Buna göre bey, başka bir deyimle, siyasî iktidar sahibi halk arasından çıkan seçkinlerdir. Töre, toplum bünyesinde bir arada yaşamaktan doğan ve zaman içinde oluşan kurallardır. Şu hale göre halk arasından çıkacak beyler, yönetim görevini halkın ortaya koyduğu kurallara göre yerine getireceklerdir. Burada Odgurmuş’ın öteki düşüncesini de hatırlamak gerekir. Odgurmuş, kendisini hükümdarın yanına çağırın Ögdülmiş’e, kasabaya, şehire gittiği, halk arasına karıştığı zaman nasıl davranacağını sorar (S:311). Bu soru üzerine (Kazmaz, 2000: 110) Ögdülmiş gerekli bilgiyi verdikten sonra ‘Eğer sen bey ve halkın büyüğü olursan buna karşı tevazu ve nezaket fedakârlığını göze al’ der (S:328). Bu konuşmadan anlaşıldığına göre Odgurmuş da bey olabilir (Kazmaz, 2000: 111). Devlet işlerinin yürütmesi için Ögdülmiş gibi bir yardımcıya daha ihtiyaç duyuyordu. Onun için Ögdülmiş’ten kendisine birisini bulmasını ister. O da Odgurmuş’ı tavsiye eder. Hükümdar, Odgurmuş’ı yanına çağırır (1-S:231). Burada devlet anlayışı bakımından dikkate değer bir görüş var. Hükümdar, devletin bir kişi tarafından değil, bir topluluk tarafından yönetilmesi düşüncesindedir. Bundan ötürü kendisine yardımcı aramaktadır. Kutadgu Bilig’de yer alan bu görüş, tek kişilik iktidardan topluluk iktidarına geçiş anlamını taşımaktadır ki o döneme göre devlet kuruluşundaki gelişme açısından önemli bir aşama olarak değerlendirilmelidir (Kazmaz, 2000:

144). Ogdurmuş, dünyadan uzaklaşmış olmasına rağmen memleket işlerinden, halk için yapılacak çalışmalardan ilgisini kesmiş değildir, insanların bu dünyada huzur içinde yaşamasını istemektedir. Böylece Yusuf Has Hâcib dünya meselelerine, devlete ve kanuna önem veren düşüncelerin üstünlüğünü belirtmektedir. Ogdurmuş’ın kişiliğinde dış görünüş açısından insanın benliğindeki çelişkinin ortaya konulmasıdır. Kutadgu Bilig’de iktidar sahibi olan hükümdarın, beylerin ve onların emrinde bulunan yönetici ve görevlilerin halk ve ülke hizmetinde ve mutlu bir dünya hayatını gerçekleştirme yolunda çalışmaları gerektiği konusu işlenmektedir. Buna karşılık Ogdurmuş değişik bir yol tutmuştur. İlk bakışta Ogdurmuş’ın kişiliğinde, dolayısıyla insanın iç varlığında bir çelişki bulunduğu ileri sürülebilir. Çünkü bir tarafta (Kazmaz, 2000: 145) dünya nimetlerinden uzaklaşırken öte tarafta yaşamaya bağlı bir kişiliğe bürünerek halka ve insanlara hizmeti tavsiye etmektedir. Çelişkili görünen bu düşünceler aslında birbirini tamamlamaktadır. Öbür dünyanın huzuru bu dünyadaki doğruluğun mükâfatıdır. Bu bakımdan esas olan bu dünyadır ve bu dünyada yaşamak isteğidir. Ogdurmuş’ın ölümden sonra ibadet edememek, Tanrı’nın adını anmamak sebebiyle duyduğunu söylediği üzüntü bile bu isteğin anlatımıdır; Çünkü ibadet de Tanrı’nın adını anmak da bu dünyada olacaktır. Böyle bir düşünce yaşanan dünyada kalmak özlemini içermektedir. Şu halde ortada çelişki değil, birbirini tamamlama olayı vardır (Kazmaz, 2000: 146). İbadet maddî perişanlığa yol açmamalı, maddî ve manevî varlıklar arasında denge kurulmalı, maddî varlık manevî hayatın korunması ve yüceltilmesi için gerekli bir vasıta şeklinde değerlendirilmelidir. Ogdurmuş’ın temel düşüncesi budur (Kazmaz, 2000: 147). Ogdurmuş’la yapılan konuşmalarda geçen düşünceleri, Yusuf Has Hâcib’in İslâm dünyasındaki durumdan yakınması açısından kısaca incelemek yerinde olacaktır (Kazmaz, 2000: 149). Yusuf Has Hâcib, toplumun maddî varlık bakımından dengeli ve huzurlu bir düzene kavuşması için iki yol tavsiye etmiştir: Mal dağıtmak, halkı zenginleştirmek. Ogdurmuş, hükümdara şunları söyler: ‘Çok altın, gümüş toplayıp hazine yapma; ne bulursan ver; çok dağıt’ (1-S:380). Ölümsüz düşünüre göre halkın beyi, halkın büyüğü kendisinden sonra hazine bırakmamalı; malını hayatta iken dağıtmalı (1-S:381). Adlarının kötüye çıkmaması için beyler cömert olmalı, halka mal dağıtmalı, halkı yedirmeli (1-S:376). Halk, hükümdar sayesinde bol yiyeceğe, içeceğe kavuşmalı (1-S:376). Beyler yalnız kendi halkına değil, dünya halkına da tokluk getirmelidir (1-S:385). Bu düşünce aynı zamanda Türklerin cihan hâkimiyeti ülküsünü yansıtmaktadır (Kazmaz, 2000: 198).”

Kaçalin, Ogdurmuş’ı “hayatın sonu, (akıbet) zahid” olarak tanımlamıştır. “Ögdülmiş’e sorduğu sorular karşısında Ögdülmiş Türk devlet teşkilatının felsefesini ve ahlaki temelini teşkil eden sözlerle Ogdurmuş’ın sorularını cevaplamıştır (Kaçalın, 2002: 478)”.

“Bilgin, vezirin akrabası, akıbet, hayatın sonu olarak tanımladığı Ogdurmuş (Kaçalın, 2002: 448) Ay Toldı’nın ölümünden sonra devlet işlerini düzenlemek için Ögdülmiş’in yanına yardımcı olarak tavsiye edilmiştir. Hükümdarın topluma yardımcı olması için gelmesini, bildiklerini paylaşmasını rica ettiği Ogdurmuş Tanrı’ya kulluk yapabilmek için uzlete çekildiğini, Tanrı’ya kulluk yapabilmek için dünya işlerinden vazgeçmek gerektiğini ifade ederek şehre inmez (Kaçalın, 2002: 449). Kendisiyle konuşma imkânı bulan Kün Togdı ve Ögdülmiş zamanla devlet yönetimi bırakıp inzivaya çekilmek isterler fakat Ogdurmuş onları bu kararlarından vazgeçirir (Kaçalın, 2002: 449).”

Önler, Kutadgu Bilig’in Kün Togdı hükümdar dışındaki kişilerini hükümdarla olan ilişkileri bağlamında tanımlamıştır. Ogdurmuş’ı mistik değerleriyle, metafizik bağlamında, “münzevi, zahit ve Ay Toldı’nın akrabası” olarak tanımlamıştır (Önler, 2002: 3). Canpolat ise Ogdurmuş’ı “çok şeyler bilmesine ve ulusa yararlı olabilecek bir insanken inzivaya çekilen

kendini toplumdan soyutlayan bir insan” olarak görür (Canpolat, 2004: 33). “Odgurmuş, Ögdülmiş’in akrabası ayıkmiş, uyanmış demektir (Çağbayır, 2005: XVIII).” “Uygurcada odgur-düşünce sonucu gerçeği anlamak, düşünerek gerçeği bul-, tefekkür ile gafletten uyan- demektir (Çağbayır, 2005: XIX).” Salim Koca metafor açısından baktığı makalesinde, Odgurmuş’ı “uyanmış halktan (kara bodundan) biri, vezir Ögdülmiş’in akrabası veya arkadaşı, dini bilimlerde ve kültürde derin ve geniş bilgisi olan bir sufi” olarak tanıtmıştır (Koca, 2012: 76).

İsmail Taş Kutadgu Bilig’in fikri kaynaklarını kavramlar açısından ele aldığı “The Problem of Good in Kutadgu Bilig” adlı makalesinde Odgurmuş’ı “Ögdülmiş’in kardeşi veya akrabalarından biri, kader (Taş, 2013: 248)” olarak tanımlanmıştır. “Yusuf’un etik ve politik değerler üzerine inşa ettiği figüratif bir karakter” olarak tanımlanmıştır (Taş, 2013: 252). Çalışmaya göre, Kutadgu Bilig’de “bazı dini ve mistik unsurlar vasıtasıyla ahirette kurtuluşa ermek düşüncesinin vurgulanması sadece Odgurmuş’un karakteri olduğu için değildir”. “Ahlak felsefesi bağlamında Mistik, Budist ve Müslümanlara atıfta bulunmak için bu düşünceler Odgurmuş kimliğinde toplanmıştır.” “Farabi ve İbn Sina’nın yazılarında metafizik ve eskatolojik bir anlam kazanan ebedi mutluluğun ifadesinin kendini Kutadgu Bilig’de Ögdülmiş ve Odgurmuş figürlerinde bulunduğu” ifade edilmiştir (Taş, 2013: 253- 254). Bir devlet veya şehirde zeka, bilgi, adalet gibi erdemlerle ortaya çıkan Ögdülmiş karşısında Odgurmuş’un da “toplumsal hayatta bir geri çekiliş sürecini temsil ettiği” ifade edilmiştir. Ögdülmiş ve Odgurmuş’un önerdikleri yaşam tarzlarından dolayı Odgurmuş’un “Buda’yı, uyanık insanı temsil ettiği” ifade edilmiştir (Taş, 2013: 259). Kutadgu Bilig’de “İslâmiyet öncesi siyasi, ahlaki ve kültürel unsurlar (kut, teñri, kam, otacı, efsuncu), Odgurmuş’un hayatındaki Budist etki, Kur’ân ayetleri ve peygamber gelenekleri” Yusuf’un kültürel kaynakları olarak kabul edilmiştir. Metinde ölümle mutluluk arasındaki boşluğun Odgurmuş ile simgelediği vurgulanmıştır (Taş, 2013: 260- 262). Odgurmuş sadece kendini münzevi hayatında güvende hissederken, dünyevi kaygılardan dolayı da kendini Tanrı’nın çağırmasına adayın hayali bir figürdür. “Odgurmuş’un Kün Togdı ve Ögdülmiş’e söylediklerinden dolayı dağdaki yaşantısının tam bir geri çekilme olmadığı, inanç ve dünya çatışmasından dolayı dünyayı terketmenin gerekliliğini vurguladığı, ayrıca Odgurmuş’un bazı sahte din adamlarının dini sömürdüğünden rahatsız olduğu için münzevi (zahid) ünvanından memnun olmadığı” beyitler aracılığı ile aktarılmıştır (Taş, 2013: 262). Kutadgu Bilig’in genel karakteri göz önüne alındığında Odgurmuş’un “sufi dünya görüşüne” yakın olduğu vurgulanmıştır (Taş, 2013: 267).

Süer Eker, Odgurmuş’ı “akıbet/kanaat ilkelerini simgeleyen bir sofı (Eker, 2006: 196) ve İslami uyanıklığı ve duyarlılığı temsil eden (Eker, 2006: 197) kurgusal bir kişilik” olarak tanımlar. Şerafettin Turan da “İslâm öncesi dönemde Türk devletlerinde dinsel başkanlık makamının bulunmadığını, devlet başkanlığının seçkin, kut almış bir yer olarak sayılsa da başkanın yetkisinin dünya işleriyle yürütülmesine ilişkin olduğunu, İslâmiyet’in kabulünden sonra ise Yusuf Has Hacib’in bu anlayışı Odgurmuş’un ağzından dile getirdiğini” Kutadgu Bilig’deki şu beyitleri örnek vererek açıklar: “*Beylik dediğin ancak yasa ile ayakta durur. Dinin dünya ile birleştirilmesi güçtür*” (Turan, 2017: 159). Ayrıca Turan, Odgurmuş’ı “Ögdülmiş’in çocukluk arkadaşı, kendini ibadete veren, yönetimin dışında, kanaatkâr, yaşamı bir köşede ibadetle geçiren (Turan, 2017: 190)” bir kişi olarak tanımlamıştır. Durmaz ve Ercan Odgurmuş’ı “mistik ve metafizik değerlere sahip, kendini münzevileştirmiş Ay Toldı’nın akrabası, dünya işleriyle uğraşmayan kendini ölüm ve sonsuzluğa adanmış bir zahit, aynı zamanda dünya işlerine girmese de hükümdara yönetim sorumluluğu ile ilgili bilgiler veren, en sonunda kendisi olmadan yönetim işlerinin yürümeyeceği anlaşılan bir kişi” olarak tanımlamışlardır (Durmaz-Ercan, 2007/2008:76).

M. Fatih Şeker ise, Türk kültürünün ilk çağlarından Selçuklu’ya kadar Odgurmuş’ı tasavvufi bir çizgide tanımlamıştır. Gazali’nin Et- Tibrü’l Mesbûk fi Nasihati’l Mülûk, (143-169), Mearicü’l Kuds fi Medârici Ma’rifeti’n Nefs (192), İhyâu Ulûmi’d Dîn, I (93) gibi eserlerinde yorumladığı dünya görüşünü Kutadgu Bilig’deki Odgurmuş’un düşünceleriyle bir tutmuştur.

“Dünyanın faniliğini ahiretin de bakiliğini vurgulayan Gazzâlî ahiret saadetine ulaşmayı ibadete, ibadeti de dünyevi hayatın devamına bağlar. Zenginlik kanaat ve rızadır. Dört kitabın özü öbür aleme vurgudur. Dünyaya sırt çevirmede çözüm devamlı olarak ölümü hatırlamakla mümkündür. Burada onun dünyayı hor hakir görmesi tamamen Kutadgu Bilig’deki Odgurmuş’ı hatırlatır (Şeker, 2015: 243).”

Selçuklu döneminde ise Odgurmuş’ı Menâkıbü’l Arifin (Ariflerin Menkıbeleri) ile Baha Veled ile bağdaştırır.

“Bazı yönleriyle eski Şamanları ve Dede Korkut’u hatırlatan Baha Veled İslâmlaşmayı ileri bir merhaleye erdştirerek Müslüman olmayı mürit olmakla eş hale getirir. Baha Veled’in düşünce çizgisinde kelam ve fıkha karşı tasavvuf lehine mesafeli bir tavır vardır. Katıksız bir riyazet ve mücahede hayatı sürmekle beraber halkın arasına iner, devlet yöneticilerine istikamet verir. Odgurmuş tipini Yusuf Has Hacib’in çekmek istediği noktaya taşıyarak Türk tasavvuf anlayışını realist bir çerçevede mistisizmin de hakkını vererek devam ettirir (Şeker, 2015: 384).”

Ayrıca Bahaddîn Veled’in müridi, Mevlânâ’nın mürşidi olan Seyyid Burhaneddin-i Muhakkık-i Tirmizi’yi Şeker, Kutadgu Bilig’deki Odgurmuş tipinin Selçuklu versiyonu olarak göstermiştir (Şeker, 2015: 385). Ayrıca Şeker, babası ondan kalan miras şeyhten sonra “Tasavvuf kelimesi etrafında toplanabilecek hususların bütününe hayat veren ve toplumun hakiki meselelerini görebilen Mevlânâ’yı Kutadgu Bilig’de devlet adamlarına istikamet vermesi istenen mistik tip Odgurmuş’ın çekilmek istediği zeminin tam merkezine oturtulabilecek bir isim” olarak tanımlamıştır (Şeker, 2015: 413). Şeker, İbn Bîbî, Hz. Ali, Kabus b. Veşmgir’in dünyaya karşı bakış açıları ile Odgurmuş’ın dünyaya olan bakış açıları ile aynı görerek “bütün bu veriler Kutadgu Bilig’de Odgurmuş’ın şahsında savunulan şeylerin yeniden Selçukluların hâkim olduğu coğrafyada dile getirilmesinden başka bir şey olmadığını, Gazzâlî’nin ise her iki cepheyi uzlaştıracak bir çizgi çizdiğini (Şeker, 2015: 494)” ifade etmiştir. Ayrıca “Mevlânâ’yı Kutadgu Bilig’de devlet adamlarına istikamet vermesi istenen mistik tip Odgurmuş’ın çekilmek istediği zemini tam merkezine oturtabilecek bir isim” olarak görmektedir (Şeker, 2015: 514).

Aynı şekilde Dede Korkut eserinde siyaset felsefesinin izlerini süren Yıldız da Dede Korkut, Ahmet Yesevi ya da Kutadgu Bilig’deki Odgurmuş’ı “dinin orijinal kaynağına yakın, hakikat ve erdemi temsil eden kimseler” olarak nitelendirmiştir. “Sözü geçen iktidarın manevi yönünü temsil eden yetkenin (Dede Korkut, Ahmet Yesevi ve Odgurmuş) hakikat ve erdem adıyla anılan bir ölçüte dayandırılmıştır (Yıldız, 2018: 72).”

XI. yüzyılda Hanefî-Matûrîdî çevrenin devlet ve toplum üzerindeki büyük etkisinden dolayı başka bir düşünce ve inanç ithaline meydan vermeyerek hanedanla/hakanla mücadeleyi mecbur kılmıştır. Hunkan, Odgurmuş’ı Türk Hakanlığı dönemi siyasetinden yola çıkarak tanımlamıştır:

“Bu sınırı aynı geleneğin bir mensubu olan Yusuf Has Hacib’in meşhur eseri Kutadgu Bilig’de net olarak görebiliyoruz. Hakan ilminin yüksekliği ile maruf olan ancak kendi köşesinde münzevi bir hayat yaşayan Odgurmuş adındaki alime devlette önemli görevler vererek ilminden yararlanmayı arzu eder. Âlim ise hakana yakın olmanın pek çok menfaatlerine rağmen bir türlü buna yanaşmaz. Hakan defalarca ikna için vezirin oğlu Ögdülmüş’i gönderir. Nihayette âlim, bütün menfaatleri elinin tersi ile iterek vezirin oğluna yaptığı şu tavsiye konumuz açısından oldukça anlamlıdır: “Beye veya taşan ırmağa komşu olma, kaleye yakın durma, ey dürüst kalpli insan (4546) (Hunkan, 2016: 389).”

Küyel, Odgurmuş’ı Fârâbî’nin “hikmet-Tanrı, evren, akıl, toplum, saadet, Tanrı rehberliğinde Yunan, Sümer ve Mezopotamya kültürleri” çizgisinde yorumlamıştır ve Odgurmuş’ın mirası Sümer kültüründeki unsurlar çizgisine benzer olarak gösterilmiştir (Küyel Türker, 1990: 221). Ayrıca “Odgurmuş’ın devlete hizmete davet edildiğinde ebedi gençlik

istemini şart koşması” cevapsız kalmıştır. Çünkü bu şart evrendeki yasaya aykırıdır. Sümerli düşüncesi de budur. Ama Ögdilmiş devlete hizmet ederken, ölüm karşısında bunalıp sendelediğinde o, devlete hizmeti reddeden yine bu aynı Ogdurmuş tarafından dönüp devlete hizmete ikna edilmiştir. Ogdurmuş işte ancak devletin “Kut” olduğunu anladığı o zamanda uyanmıştır, bu yüzden kutlanmıştır. Ölüm karşısında bunalıp sendelediklerinde Kün Togdı, Ay Toldı ve Ögdilmiş ancak “Köni Törü” yönünde devlete hizmet etmekle bundan kurtulmuşlar, Kut bulmuşlardır (Küyel Türker, 1990: 223). “Türklerin millî sözcük dağarcığının yansıması olan kut düzeni bir arada tutan Türk devlet felsefesinin temeli olan derlemek, tanzim etmek, birarada tutmak, toparlama anlayışını Kutadgu Bilig’de simgeleyen kuşaktır.” “Kut sahibine yakın durulur. Kutun terkettiği kişiden ise uzak durulur (Kök- Eker, 2017: 341- 342).” Kutadgu Bilig’de yer alan Kün Togdı, Ay Toldı ve Ögdülümiş’in ortak paydası kut kullanımlarının temelinde Köktürk ve Uygur geleneklerine bağlılık vardır (Kök- Eker, 2017: 345). Ogdurmuş’ın kutu elde tutmanın gerekliliği konusunda Kün Togdı ve Ögdülümiş’e uyarılarda bulunması onu bu çizgiye daha da yaklaştırmaktadır.

Küyel Ogdurmuş’ı böylesi kültürlerin yanında Fârâbî ve Nevai çizgisinde karşılaştırmalarla yorumlayarak “Kılkamış ve Ogdurmuş’ın toplumdan kaçıp dağlara çekilerek ölümsüzlüğü arama noktasında ortak figürler” olarak gösterir (Küyel Türker, 1990: 225). Burada bir farklılık olarak Kutadgu Bilig’de ise Ogdurmuş dağlara çekilerek ölümsüzlüğü değil aksine Allah’a ulaşmayı diliyor yani ahiretini aramaktadır.

Küyel, Fârâbî’nin “Heyûlânî, bilfiil, müstefâd ve fa‘al” olarak saydığı dört akıl halini “Kutadgu Bilig’in her bölümünde tesbit edildiğini” ifade ederek bunların içindeki “bilfiil aklın” evrende toluma süreci olduğunu, insanın bundan çıkıp, kut’u tanıma süreci olduğunu, kut’un kut’tan çıkıp kut’a döndüğünü kavrama süreci ve hikmeti anlama olduğunu ifade ederek değerler kargaşasına son vermek olduğunu, köni töre’yü idare eden erdemli yöneticiye hizmet arzetmektir. Küyel “bundan çıkışı” Ogdurmuş’ın Ögdülümiş’e devlete ve insanlara hizmet arzetmek tavsiyesinde de görüldüğünü ifade etmiştir (Küyel Türker, 1990: 229).” Aynı şekilde Küyel Bergama’da doğup Hippokrates ve İbn Sina arasında yaşamış olan filozof hekim Galenos (Küyel Türker, 1986: 68) ile Ogdurmuş arasında kültürel bir bağlantı kurmuştur. “Galenos’un kendi zamanında bu şekilde az ile yetinen kimselerin bulunmadığını ve az ile yetinen kimselerin hükümdarların ayaklarına gitmedikleri ifadesi” ile Kutadgu Bilig’de Ogdurmuş’ın da hükümdarın ayağına gitmediğini ifade ederek bu düşünceyle birlikte Mevlânâ’nın da Fihî Mâfih eserinde aynı düşünceyi ifade ettiğini vurgulamıştır (Küyel Türker, 1986: 71).” Küyel bu açıklamalarıyla Ogdurmuş’ı birçok kültür bağlamında yorumlamıştır.

Özönder, Ogdurmuş söylemi üzerinden onun düşüncesini ve kimliğini Kutadgu Bilig metni bağlamında yapılandırmasının yanında Ogdurmuş’ı, “dünya işlerinden kendini çekmiş, Ögdülümiş’in zühd ve takva ehli yakın akrabası” olarak tanımlamıştır. Yine de Ogdurmuş’ı gerek Kün Togdı gerek Ögdülümiş ile yaptığı diyaloglarda kullandığı sözcük ve kavramlardan Ogdurmuş’ın metindeki işlevini ayrıntılı şekilde açıklamıştır. Burada Ogdurmuş’ın birebir Budist veya zahid olduğu öne sürülmeyle Türk mitolojisi, Türk kültürü inançları, Türk boyları bağlamında Ogdurmuş yorumlanmıştır (Özönder, 2017: 12- 63).

Özönder, bu makalesinden bir yıl sonra yayımladığı Kutadgu Bilig’deki dört şahsın söylemi üzerinden yayımladığı çalışmasında Ogdurmuş’ı topluma yararlı olabilecek bir kişilik fakat aynı zamanda yöneten sınıfının dışarısında tutmuştur. Ogdurmuş, “akıbeti sonu temsil eden, Ögdülümiş’in arkadaşı münzevi kişilik” olarak tanıtılmıştır. “Diğer tiplerle birlikte Ogdurmuş’ın da eserde dört şey (neş) yani felsefi anlamda fenomeni temsil ettiği” ifade edilmiştir (358/1) (Özönder, 2018: 185- 186).

“Ögdülümiş’in arkadaşı münzevi Ogdurmuş olay örgüsüne aktif olarak eserin ortasında 3289’da başlayan ‘Ögdülümiş’in Ogdurmuş’ı Ziyaretini Söyler’ bölümüyle girer ve aralıklarla neredeyse sonuna kadar eserde kalır. Onun da eserden çıkışı Ay Toldı gibi temsil ettiği ‘şey’ e uygun bir biçimde ölümü ile olur. Eğer Ay Toldı’nın

ölümü kut’un geçiciliğini, sonlu olduğunu temsil etmişse, Yûsuf Türkçe kökenli bir sözcüğü değil de bütünüyle İslâmî değer yüklü Arapça ‘âkıbet’i kullanmayı seçerek kişileştirdiği ve hayat tarzıyla dünyevilikten kopmuş Odgurmuş’un ölümü ile hem Müslüman Türklere hem de nirvâna’ya ulaşmaya kadar işledikleri amellere göre türlü varlık biçimlerinde doğma-ölme akışı içinde olacaklarına inanan Müslüman olmayan Türk ve Türkleşmiş Buddhistlere ‘bu dünya’ daki insan hayatının tek sonlu olduğu mesajı kadar, her hâlde yalnızca ‘bu dünya’ için geçerli olacak olan dünyevîlik ile onun dengesiz bir biçimde ‘bu dünya’da terki demek olan karşıtı münzevî dindarlığın çatışan alanlarını da iletmiş olmalıdır (Özönder, 2018: 186). Böylelikle Odgurmuş da akıllı ve bilgili olsa da caydırılması imkânsız kararlılığı ve açık sözlülüğüyle öne çıkarılmıştır. Böylece, adaleti ve bilgeliği ile Kün Togdı hükümdar kut’u, yani Ay Toldı’yı yakalayabilmiş; Ay Toldı=kut bu âdil hükümdarı çabuk terketse de, ilig/ıduq kut Kün Togdı’ya eserin sonuna kadar onu terketmeyen oğlu Ögdülmiş’i, yani akli kendi yerine bırakarak gitmiştir. Eserin merkezî karakteri her durumda Küsemîş karakteri vasıtası ile Ay Toldı’yla tanışarak kut’un anlamını idrak eden devletin başı, âdil ve bilge hükümdar Kün Togdı’dır. Burada elbette önemli olan, hükümdar Kün Togdı’nın karşısına, artık birinin diğerine vesile olarak çıkmalarının sağlandığı diğer üç baş karakterin, yani Ay Toldı, Ögdülmiş ve Odgurmuş’un birbirlerine yakınlığının birinci dereceden akrabalık bağı ile kurulmuş olmasıdır. Bu, Yûsuf’un ideal devleti kut-akıl-akıbet ayakları üstüne oturan adalet’le ülküleştirdiğini gösterir. Eserde hepsi bir arada olarak bu, ‘üç ayaklı gümüş kürsü üstüne oturan âdil hükümdar’ ile sembolleştirilmiş olmalıdır (Özönder, 2018: 191).”

Tarihi Türk Dili Alanında Türk Devlet Geleneği Bağlamında Odgurmuş

Kutadgu Bilig’de Odgurmuş’un kendi düşüncelerinin yanında metinde konuşturulduğu sözler, ona ait bölümlerdeki söz konusu olaylar ve eylemler Türk kültüründen izler taşımaktadır. Odgurmuş’a konuşturulan düşünceler ile eski Türk mitolojisi arasında bağlantı kurulabilmektedir.

“Odgurmuş (Hükümdar Kün Togdı’nın söylemlerinden de hareketle) devletin geleceği, kalıcılığı için de âkıbet olarak adlandırılabilir. Kutadgu Bilig’in anlam katmanlarını her iki sözcüğün (âkıbet: ahiret/gelecek) anlamını yani akıbet ahireti, sonluluğu veya devletin kalıcılığını, devletin yönetim süreçlerini ifade edebilir. Kün Togdı’nın en başta devlet işlerinde Ögdülmiş’e yardım etmesi için kendi ailesinden bir akrabasını istemiştir. Odgurmuş’un metine dâhil oluşu devlet işlerine yardım edecek Ay Toldı ve Ögdülmiş gibi birine ihtiyaç duyulmasıyla başlamıştır (357). Akıyla temayüz eden Ögdülmiş, sonucun ne olacağını bilse de bilge hükümdar Kün Togdı’yı, üstün meziyetlere sahip yakın akrabası Odgurmuş’la tanıştırmak, Odgurmuş marifetiyle bu sefer akıbet bilgisini güçlü bir biçimde birlikte idrak etmişler ve akıl ve adaleti yaşadıkça devlette hâkim kılan iki başkarakter olarak eserin sonuna kadar kalmışlardır (Özönder, 2018: 191).”

Odgurmuş, Kün Togdı tarafından mühürlü bir mektup (Odgurmuş’un deyişiyle ferman) ile resmi yollardan saraya çağrılır. Odgurmuş saray içerisinden bir kişi değildir. Halktan olan Ay Toldı’nın ve onun oğlu Ögdülmiş’in bilgili bir akrabasıdır. “Köktürk kitabelerinde asâlete önem atfedilmediği ve daha ziyade insanın şahsî değerine bakıldığı anlaşılmaktadır. Tariat kitabesinde kagan ve katunun kara-bodun tarafından atandığı ifade edilmiştir (Şinexuu, 68 aktaran, Esin: 1978: 88)”. Böyle olmasının gerekliliğini Ögdülmiş Kün Togdı’ya iletir. Ögdülmiş ve Kün Togdı arasında geçen bu konuşmada/ilgili beyitlerde² Odgurmuş’un gıyaben dâhil edildiği bu

²3178. ilig me bitisü öz elgin bitig/ okısu ilig yarlıgım ol tetig

Hükümdar da kendi eli ile mektup yazsın ve o zeki insan da hükümdarın fermanını bizzat okusun.

bölümde kısa bir Türk devlet geleneğinden ve bu gelenekteki “hükümdar sözü” ve “fermanın” öneminden bahsedilmiştir. 3181. beyitte geçen *gönül avla-* deyiminin devlet katındaki önemine ise Kazmaz şu şekilde değinmiştir:

“Yönetmek, davranışların, eylemlerin, toplum huzurunu bozmayacak şekilde düzenlenmesini, ilişkilerin uyum içinde yürütülmesini, çalışmaların verimli olmasını sağlamaktır. Bu niteliği dolayısıyla yöneticilik bir sanattır. Kutadgu Bilig’de gönül al-, halkı rahat ettirmek konusunda Türk siyasi tarihinin çeşitli evrelerinden kesitler verilmiştir. Gönül al- eyleminin boş yere söylenmediğini ve onun içerisinde bir siyasi tarih yattığı” ifade edilmiştir (Kazmaz, 2000: 133).

Kün Togdı, Oğurmuş’a yazdığı mektupta³, Tanrı adı ile başlar. “Mavi göğün, yıl ve ayın, feleğin yaratıldığını” ifade eder. Kutadgu Bilig’de mavi gök ve yer kavramlarına oldukça yer verilmesinin nedenini Ögel, “Yusuf’un daha çok göğe ve yere bilinçle bakmasına ve bir kozmogoni felsefesi yapmak istemesine (Ögel, 1995: 334)” bağlamıştır. Emel Esin ise yer ve gök (Esin, 1978: 134) kavramlarını universalizm açısından yorumlamıştır: “Türklerin ilk dini olan gök, yer ve atalar dini cihanşümül bir sistem olmak istemesi nedeniyle Universalizm veya Universism (alem nizamı) olarak adlandırılmıştır. Bu düşüncenin bir din veya dünya görüşü olarak kökeni Proto Türk sayılan boylar devrinden gelmiştir (Esin, 1978: 43).” Aynı şekilde Oğurmuş’un da fiilen metne dâhil olduğu bölümde Kün Togdı için yazdığı mektupta aynı ifadeleri kullanır. Oğurmuş Kün Togdı için kaleme aldığı mektupta bir Türk hükümdarına nasıl sesleneceğini bilmektedir⁴. Kün Togdı’nın kullandığı, Ögel ve Esin’in Türk kozmolojisi ve

3179. maña bütsü mindin tiyü bilmesü/ yime yarlıg eştip kite turmasu

Bana itimat etsin ve bunun yalnız benim arzum olduğunu sanmasın; fermanı da duysun ve arzuya muhalefet etmesin.

3180. neçe me özüm sözlese söz tilin/ ilig yarlıg bu bitig söz ağın

Ben ağızdan ne kadar söz söylesem dahi, hükümdarın fermanı, yazılı sözü başkadır.

3181. negü tir eşitgil ay aslı ağı/ ğara köñlin awlar begi yarlıgı

Dinle, aslı sırmalı ipek gibi temiz ve kıymetli olan ne der: Beyin fermanı halkın gönlünü avlar.

³ **3187.** devat ğoldı kağıd bitidi bitig/ bitig birle itti işiñe itig

Hükümdar hokka ve kâğıt istedi, mektup yazdı; mektup ile işini düzene koydu.

3188. bayat atı birle sözüğ başladı/ törütgen iğığgen keçürgen tidi

Tanrı adı ile başladı: Yaratana, besleyen ve göçüren odur dedi.

3189. ayur men bitidim bayatım atı/ bu at ol ğamuğ türlüg igke otı

Sonra devam etti: Tanrının adını yazdım, bu ad her türlü derde devâdir.

3190. öküş öđdi artuğ telim miñ şena/ ğılur men bayatğa aňar yođ fena

Tanrıya pek çok hamd ve binlerce sena ederim, onun için fânîlik yoktur.

3191. tiledi törütüti ğamuğ teprerig/ tirilgü birür yim tutar ol tirig

Bütün hareket edenleri o diledi ve yarattı; onlara rızık ve hayat veren odur.

3192. uçan ol köni çın törü birgüçi/ törümiş ğamuğ ğalkğa yetrür küçi

Kadirdir, âdildir, hak kanunları koyan odur; yarattığı bütün mahlûklara gücü yeter.

3193. yaşıl kök yarattı yaruttı kün ay / ğara tün yaruğ kün sağışlığ yıl ay

Mavi göğü yarattı, güneş ve ayı aydınlattı; karanlık gece ve aydın gün yıl ve ay hesabını bulmak içindir.

⁴ **3713.** yanut birdi oğurmuş aydı bitig/ biteyin kör ança ay bilge tetig

Oğurmuş cevap verdi: Bir az bekle, mektup yazayım, ey zeki âlim dedi

3744. törütüti iğığti bu öğke tegi/ tağı ma iğığgey ay dünya begi (Arat, 1979: 376).

Beni o yarattı ve bugüne kadar besledi; ey dünya beyi, o beni ileride de besleyecektir.

universalisminin temeli saydıkları yer ve gök yaratılışından bahsetmesi⁵ Oğgurmış’ın Türk düşüncesi ve kültürüne yabancı olmadığını göstermektedir.

Bu mektupta Hükümdar himaye gücünü dolaylı yoldan kullanır ve hayatını nasıl idame ettiğini sorar⁶. Kn Togdı mektubunda Oğgurmış’a “ay körklüg yzlm⁷” olarak hitap eder. Bu tür hitaplar eserde bütün dört kişi arasında yer yer ifade edilmektedir. Oğgurmış’ın da gdlmış’e bu şekilde bir hitabı vardır⁸. Hükümdarın bu şekilde hitabı Eski Türk devlet geleneği izlerinden olup Oğgurmış’ı devlet kademesine getirmek isteğidir. Ayrıca Türk kültüründe insanın zekası kadar dış güzelliğinin de önemi vardır. Kutadgu Bilig’de de bu düşüncenin yer aldığı ifadeler bulunmaktadır⁹.

Kn Togdı-Oğgurmış, Oğgurmış-Kn Togdı, gdlmış-Oğgurmış, Oğgurmış-gdlmış arasında konuşmalarda geçen hitablar kişilerin özellikle de Oğgurmış’ın Türk düşüncesine yabancı olmadığını/yabancı bırakılmadığını göstermektedir. gdlmış’in Oğgurmış’a “ay körklüg yzm¹⁰”, “ay bilgi ulug” şeklinde hitap ederek¹¹ ona bir Türk beyi gibi Türk kültürü hitap sözcükleri ile hitap etmiştir ve bu hitaplar metinde sistemli haldedir. Oğgurmış, Kn Togdı’ya olan mektubunda “ey mübarek insan”, “ey bilge bg, ey dünya beyi, ey cömert yiğit, ey büyük hükümdar, ey asıl bey, ey ulu, ey hükümdar, ay beg, ay böke, ay sıgun, bilgi gz, ay tirig, ay külüg, ay toņa, ay ilçi kut, ay ilig otacı, ay sarp kılık, ay ersig

3746. kamuğ eđđ isiz çığay baylıkım / bayattın körür men ay ersig aķım

Ey cmerd yiğitim, bütün iyilik ve kötülüğü, fakirlik ve zenginliği Tanrı’dan bilirim.

3764. mini bir bayatım kdezmışi teg / kdezmegey sen aya aşlı beg

Ey asıl bey, beni Tanrımanın koruduğu gibi, sen beni koruyamazsın.

⁵ **3717.** yağız yir yaşıl kök yarattı kn ay / karaņku yarukluk çığay tut ya bay

Kara toprağı, mavi göğü, güneşi ve ayı, karanlığı ve aydınlığı, fakiri veya zengini hep o yarattı.

3725. koğısı yağız yir yaşıl suw bile/ rsi szk yil ze ot ula

Altı kara toprak ile mâvi sudur; üstü szlmş yel ile teştir (Arat, 1988: 270).

⁶ **3198.** esen barmu erki öz inlikin/ negü teg ydey erki delek ykin

Vcdun sağ ve sıhhatte midir; devran yükünü acab nasıl yükleniyor.

⁷ **3201.** bu yaşlığ kılınıņ eşitti zm/ sini arzuladı ay körklüg yüzüm

Senin böyle olduğunu işittim, ey güzel yüzlüm, gnlm seni arzuladı.

⁸ **3451.** yanut birdi oğgurmış aydı ın ay/ negü ol tilekiņ aya krki ay

Oğgurmış cevap verdi: Doğru söyle, arzun nedir, ey ay gibi güzel yüzlüm dedi.

⁹ **3882.** sizinmedim erdi kr oğgurmışığ/ oķıp kelmegsin er erdi bışığ

Oğgurmış ’ın dâvet edilince, geleceğinden hiç şüphe etmemiştim; o olgun bir insan idi.

3146. kamuğ erdemi bar saķınuk oduğ/ kayu işke tegse boğur t boğuğ

Kendisi her türlü fazilet ve takvâ sahibi olup, uyanıktır ve elinden her türlü iş gelir.

3147. kılınçı kni atı oğgurmış ol/ kamuğ eđđlkke elig urmiş ol

Hareketi doğru ve adı Oğgurmış ’tır; o her türlü iyiliğe el vurmuştur.

¹⁰ **3306.** yanut birdi gdlmış aydı zm / sini arzuladı ay körklüg yüzüm

gdlmış cevap verdi ve Ey güzel yüzlüm! seni göreceğim geldi dedi.

¹¹ **3322.** kişi öz tilekin yorisa yoluğ / aņar tegmez emgek ay bilgi uluğ

İnsan kendi arzusu ile yol yürürse, zahmet çekmez, ey bilgisi büyük.

3323. negü tir eşitgil snamış sözi / anıņ ma’ nisi uķ ay knli yazı

Tecrübeli insan ne der, dinle; mnasına dikkat et, ey huzura kavuşmuş insan.

böke, ay kök böri/bozkurt, ey güzel yüzlüm, ay botu¹²” şeklinde hitaplarını sürdürmüştür. Örneğin; “Kün Togdı ile Oğurmuş arasında geçen konuşmada Yusuf’un Oğurmuş’a hükümdara onun hükümlerini sürdürdüğü habitatinin canlıları ile zenginlik kaynaklarını sayarken “aya kök böri Ey bozkurt!¹³ diye hitap ettirmiş olması bize Türk köken mitini hatırlatmalıdır (Özönder, 2017: 22).” Özönder’in burada bahsettiği Oğurmuş’ın Hükümdara hitabında yer alan (bkz. 12. dipnot) Türk köken mitindeki Kök Böri- Bozkurt, eski millî destan izlerinden biridir.

“Büyük devletler kurmuş olan Türklerde kurt bir sembol haline gelmiştir. Kurt Göktürklerde, tuğlar ile bayraklarda yer alma yolu ile bir devlet sembolü haline gelmiştir. Orta Asya, Altaylar ve Sibirya’da Türk Halk edebiyatında da kurt halen kalın bir mitoloji tülüne bürünmüş görünür. Oralarda insan bazen kurt donuna giren bir yiğit; bazan bir dev oğlu olur. Bazen de gökte büyük ayı burcu ile birlikte görülür. Orta Asya Türk Halk edebiyatında kurt çoğu zaman erkektir. Buradan anlıyoruz ki, Orta Asya Türk kavimlerinin alt kesimlerinde “anne” ailesinin izleri henüz kaybolmamıştır. Bunu çok eski Türk totemizminin kalıntıları olarak da kabul edebiliriz.” Ögel daha sonra Türk köken miti ile ilgili şu açıklamaları yapar; “Büyük devlet kurmuş olan Türklerde –örnek olarak Göktürklerde ise kurt- dişi, yani büyük annedir. Buna karşı Türk kavminin veya Türk devletini kuran ailenin atası ve babası ise bir insan ve bir erkektir. Bunun için anne ailesi gelişmiş Türklerde çoktan kaybolmuş ve onun yerine baba ailesi gelişmiştir.” Burada Radloff’un Türk Halk Edebiyatından Örnekler adlı eserinde kurt için çeşitli mitolojilerden örnekler verilmiştir. Bu mitolojilerde kurt devlet sembolü için, “Konuşan, yol gösteren kurt” (Ögel, 1995: 115), “Tanrı’nın kuyruksuz gök kurdu (?)” (Ögel, 1995: 116) şeklindeki nitelermeler Hükümdar için bir sıfat niteliğindedir. Burada bir don değiştirme motifi de görebiliriz. Millî destanlarda geçen kurt insan donına girerek iyilikler yapar, yol gösterir. Bir hükümdarın görevi de bunlardır. Bu açıdan Oğurmuş Hükümdar’a Aya Kök Böri- Ey Bozkurt olarak seslenmiştir. Oğurmuş’ın Yusuf aracılığı ile Hükümdara önemli bir Türk devlet sembolü ile hitap etmesi onun Türkçü/Türk düşüncesi kimliğini ve Türk devlet geleneklerini bildiğini gösterir. Yine Ögel’e göre burada “Eski Türk ailelerinde

¹² 3492. öz aşğı tilerke kişemegü söz/ saña aşğı bolmaz aya kıtluğ öz

İşte kendi istifadesi bahis mevzuu olan bir kimse ile istişarede bulunmamalı; ey mübarek insan, bundan sana fayda gelmez.

5104. yanut birdi oğurmuş aydı ay beg/ taşımını körür sen kişi öggü teg

Oğurmuş cevap verdi ve: Ey hükümdar, insanlar benim görünüşümü öğerler; sen de ancak bu zahirimi görüyorsun dedi.

5111. içinde tatıg bolmasa ol kağun /anı taşın atgu bolur ay sıgun

İçinde tadı yoksa, o kavunu kaldırıp atmak icap eder, ey dağ keçisi gibi çevik insan.

5119. bayat kullarında meniñde yawuz / ağın bilmegil sen ay bilgi ögüz

Ey bilgisi nehir gibi akan, bil ki, Tanrı kulları arasında benden kötü başka biri yoktur.

5335. muñar menzetü keldi emdi sözüm / eşitgil munı sen ay körklüg yüzüm

Şimdi aklıma buna benzer bir söz geldi; ey güzel yüzlüm, sen bunu dinle.

5342. bizim çoğumuznu küğer bu kıtu/ küğer kelğümüzni olar ay botu

Bu nesil bizim kalkmamızı bekliyor; ötekiler ise bizim gelmemizi bekliyorlar, ey yavrum.

¹³ 5378. kıalıhta uçıgılı kıara kıuş yorı/ seniñdin keçümez aya kök böri

Havada uçan karakuş sürüleri, ey bozkurt, canlarını senin elinden kurtaramazlar.

büyüklerin adlarını söyleme (Ögel, 1995: 117) yasak ve tabudur. Bundan dolayı, Kurdu adında, küçük hayvanların adı ile örtülü olarak tanımlanması düşünülebilir. Oğuz Türklerinin dışındaki diğer Türkler, kurda böri diyorlardı.” Ogdurmuş’ın bu şekilde hitabı eski Türk aile geleneğini de devam ettirdiği söylenebilir. Ayrıca Ögel’in kurt için sıraladığı üstünlük, büyüklük, yiğitlik (Ögel, 1995: 118) şeklindeki sıralaması da bir hükümdarın özellikleri arasındadır. Ögel Kutadgu Bilig’de de Kurt ve Gök Böri’ye değinerek böri veya Kök Böri tanıtmasıyla cesaret ve asaletin bir sembolü (Ögel, 1995: 119) olarak yer aldığını ifade etmiştir.

Emel Esin Türk mitolojisinde böri ile ilgili şu açıklamalarda bulunmuştur;

“Köktürk, Batı Türk ile Uygur Kağanları da Böri (Kurt) ana ve atalarının hatırası olarak tepesinde altından bir böri başı bulunan bayrağı, hükümdar otağının önüne dikerlerdi (Esin, 1978: 93- 94). Türklerin “Böri” bayrağının da Kagnılı “Tingling” ve Hunlara atfedilen Noynula mezarında bulunan kalıntılara benzer bir tös olduğu sanat eserlerinden anlaşılmaktadır (Esin, 1978: 94). Gumilev’e göre “Böri” ve onun Moğolcası olan “şono” adları Köktürk ve Batı Türk kağanları sülalesinde tekrerrür etmekte idi (Esin, 1978: 94)”.

Özönder, Ogdurmuş ve Hükümdar arasındaki diyaloglardaki Türk kültüründe ve mitolojisinde yer alan “böke, toña, sıgun ve kök böri gibi kullanılan yırtıcı hayvan adlarından kök böri ve sıgunun Ogdurmuş-Kün Togdı münazarasında geçtiğini,¹⁴ hem kök böri ‘bozkurt’ hem de ‘sıgun’ sıgın metnin hükümdarı dinlemeyen Ogdurmuş’ından Kün Togdı’ya seslenişi (Özönder, 2017: 45)” olduğunu ifade etmiştir.

“Dağ keçisi ve geyik gibi hayvanların, eski Türkçe tabir ile sıgun- kiyik fasilesinin tasvirlerinin de, Köktürk devri Türk kültürüne kadim İç Asya göçebelerinin ve Milattan Önceki bin yılda Çin’de devlet kuran ve Türk sanılan Chou’ların kültür mirası olarak görülmüştür. Sıgun sözcüğünün ölümsüzlük anlamıyla birlikte kut, kutlug ile ilgisi olup ölümsüzlüğü ifade eden bu efsanenin Türklerin Ala-Tağ ve orada yaşayan alaca hayvanlar menkıbesi ile ilgili olduğuna Esin dikkat çeker. Bu kavramın kadim göçebelerin mezarlarında bulunan eserlerde de ebedi hayat timsali olarak yer aldığını ifade eder. Bu geleneğin muhtelif izlerinin Köktürklerde de takip edildiğini, sıgun (dağ keçisi), kiyik (geyik) cinsinden hayvanların gök tanrısı ile ilgisinin bulunduğunu ve bunların ‘Hükümdar yış’ ında (ormanlık dağlarda) yaşadığı ifade edilmiştir. Hükümdar sülalesi hakkında efsanelerde bu hayvanların yer aldığını ve bunların ancak hükümdar tarafından avlanabildiği ifade edilir. İleriş Kağan ve başka Köktürk sülalesi mensuplarına kutlug adı verilmiştir. Köktürk Kağan soyunun sıgun şeklinde damgası olduğunu ve ölümsüzlük kutunu temsil ettiği ileri sürülmüştür (Esin, 1978: 95). Geyik ve dağ keçisi de Tagar kültüründe de ve Köktürklerde de kagan soyu ongunu olduğu kabul edilmiştir (Esin, 1978: 37).”

Ogdurmuş Ögdülmiş’e dünyanın kötülüklerini anlatırken Ögdülmiş’e olan hitabı onun devlet geleneğinde bir devlet mensubuna nasıl yaklaşması gerektiğinin farkındadır¹⁵. Kün Togdı

¹⁴ 5378. alıhta ucuğlı ara u yoru/ seniğdin keımeze aya kök böri

Havada uçan karaku sürüleri, ey bozkurt, canlarını seni elinden kurtaramazlar.

5111. içinde tatığ bolmasa ol ağun/ anı tatın atđu bolur ay sıgun

İçinde tadı yoksa o kavunu kaldırıp atmak icap eder, ey dağ keçisi gibi evik insan.

¹⁵ 3832. yana aydı ođđurmuş emdi yoru/ yana ewre kelme ay ersig urı

Ogdurmuş bir de ilve etti: Şimdi yr, bir daha buraya gelme, ey merd yğit (Arat, 1988: 277).

Odgurmuş'a ikinci mektubunda ve diğer bölümlerde¹⁶, ay toña, ay külük, bilgisi büyük insan, ey bilir¹⁷ hitabı ve Odgurmuş'ın Kün Togdı'ya ey hükümdar, ey dünyaya hâkim olan, ey kudret sahibi¹⁸ şeklindeki hitabları Odgurmuş'ın Türk düşüncesindeki yerini belirlemede yardımcı olabilir. Ögdülmiş'in ikinci gelişinde Odgurmuş, Ögdülmiş'e aya bugragu, ay ersig urı¹⁹

¹⁶ **3907.** iligdin öküş ögdi aytığ selam/ ıdır men saña ay ukušı tamam

Hükümdar seni çok öğerek, hâtırını soruyor ve selâm gönderiyor, ey kâmil akıllı insan.

3908. köñül aytu ıdtım bitidim bitig/ negü teg erür sen ay bilge tetig

Hâtır ve gönül sormak üzere, sana mektûp yazdım, ey zeki âlim, nasılsın?

3934. kişi eđgü tirlen bu eđgü kıyay/ maña ayu birgil ay bilge büğü

İyi insan derler, bu iyi insan nerede; ey âlim hâkim, bana haber ver.

3936. ay köñli süzük er ay bilgi öküş/ başka kör bu sözke yetürgil ukuš (Arat, 1979: 396).

Ey duru gönüllü insan, ey bilgisi çok olan, dikkat et ve bu söz üzerinde düşün.

¹⁷ **5092.** ilig aydı ukgıl ay bilgi uluğ / tilekim bu ol sinde açgıl yoluğ

Hükümdar: Ey bilgisi büyük olan insan, dinle dedi senden dileğim şudur: bana iyilik yolunu göster.

5097. kapuğda kalın baş yumıttı yorır / tusulur kişi yok maña ay bilir

Kapıda bir sürü insan dolaşır, durur; fakat bana faydası dokunacak bir kimse yoktur, ey bilir.

5130. bayat birdi barça saña eğgülük / bu eđgü yolın aç maña ay külük

Tanrı sana her türlü iyilikleri ihsan etmiş; ey namlı, bu iyilik yolunu bana da aç.

5051. sen emdi köñül birle keldiñ maña/ velikin neteg ol bu iş ay toña

Sen şimdi gönül arzusu ile bana geldin; fakat şu iş nasıl oldu, ey kudretlim.

¹⁸ **5082.** bayat arturu birstü ilig saña/ bu eđgü kılıklar bu eđgü yaña

Ey hükümdar, Tanrı senin bu iyi hareketlerin ile bu iyi ahlâkını dâim etsin ve artırsın.

5086. kılınç eğgü tut ay ajun tutğuçı / keligli turur kut yana barğuçı

Ey dünyaya hâkim olan, iyi hareket et; saâdet geldiği gibi, tekrar gidebilir.

5088. isiz kılmagıl sen ay elgi uzun/ kamuğ eğgülük kıl kılınçın sözün

Ey kudret sâhibi, sen kötülük yapma; sözünle ve hareketinle her vakit iyilik etmeğe çalış.

¹⁹ **3960.** ayur ay kıdaşım nelük emgediñ / yana oğ maña sen tekin kelmediñ

Sonra dedi: Ey kardeşim, neye zahmet ettin; bu defa da sen bana her hâlde boşuna gelmedin.

4682. velikin tiriglik bolurmu yigü / munı bilgü aşnu ay bilge büğü (Arat, 1979: 469).

Fakat hayat yalnız yiyip içmekten mi ibarettir; ey hâkim âlim, önce bunu bilmelidir.

4691. ne eđgü bilig birdi bilgi ögüz/ eşitgil munı sen aya köñli tüz

Bilgisi ırmak gibi gür akan âlim ne iyi söylemiş; ey temiz kalpli insan, sen bunu dinle.

4701. bu munça isinmek azu tumlımağ / tilek iki boldı ay ersig çomağ

Sıcakta bu kadar terleyecek ve soğukta bu kadar titreyeceksin ve neticede iki arzunu elde edeceksin, ey müslüman yiğit.

4704. ölüm aldı mindin bu iki tatığ / nerek emdi dünya ay bilgi batığ

Bu iki zevki ölüm benim elimden aldıktan sonra, şimdi bu dünyanın bana ne lüzumu var; ey derin bilgili insan,

4707. ıdı yakşı aymış büğü bilgi kiñ / eşitgil munı sen aya kızğu eñ (Arat, 1979: 471).

Hakim ve bilgisi geniş olan insan çok iyi söylemiş; ey al yanaklı, sen bunu dinle (Arat, 1988: 340).

4719. ölüm tuttu ilti bu samıslarığ / sinimü koçur kör ay kılkı arığ

Bu saydıklarımın hepsini ölüm yakaladı ve götürdü; ey temiz kalpli insan, seni mi burada bırakacaktır.

şeklinde metinde hitablarını sürdürürken; Kün Togdı Odgurmuş’ı bir devlet geleneği içerisinde görmek istediği için “ay böke²⁰” diyerek seslenişini sürdürmüştür. Böke sözcüğü için Emel Esin şu açıklamalarda bulunmuştur:

“Baykal gölünün güneyi ile Selenge, Orkun ve Togla ırmakları kıyılarında Tie- le boyları bulunuyordu. Boku veya buku (geyik manasında), Uygur, Toŋra, Bayırku, Tupa (bugünkü Ulug Kem vadisinin adı olan Tuva bölgesine ismini veren boy), Kırgız ve isimlerinin ancak Çince şekli bilinen boylar ve Hun adını taşıyan bir boy da bu Türkler (Kagnılı Tie-le) arasındadır (Esin, 1978: 69).”

Bunların yanında Özönder, eserde, Yûsuf’un daha çok Ogdurmuş ile açığa çıkan Buddhist öğretiyeye ilişkin bilgisinin de kolayca seçildiğini Çağatay’ın makalesinden Ogdurmuş’ın Budist kimliğini doğrulayan noktaları da aktararak bu konuda Ogdurmuş’ın Ögdülmiş’e olan “ay ersig çomak” şeklindeki hitabını da ek bilgi olarak aktarmıştır. “Müslüman Ögdülmiş’e çomak olarak seslenmesinin Ogdurmuş’ın dini kimliğini Müslümanlık dışındaki dinlere yerleştirir ki bu da onun Buddhizm olduğunu gösterdiğini” ifade etmiştir (Özönder, 2017: 50).

Özönder, bu konuda yazılmış makalelerden farklı olarak Ogdurmuş başta olmak üzere diğer üç karakterinde diyalog ve epitet bağlamında bir çözümlemeye gitmiştir:

“5003. ay eski tüşük! Ogdurmuş’ın tabiatine uyan bir hitaptır. İfa ettiği görevle elde ettiği şimdiki konumuna/seviyesine bakarak Ögdülmiş’in önceki konumunu imâ eden Ogdurmuş’ın bu aşağılama içerikli hitabı, başkente ne zaman geleceğini söylediği cümle içinde geçer. Hitap ur(u)ğü tözün/soyu-sopu asil²¹ bu iki kadaşın ilk karşılaşmalarındaki²² beyitlerde Ogdurmuş’ın söylediği ironiyi de barındıran sözleri ile birlikte dikkate alınmalıdır. Ogdurmuş, uzun münazaralar, ısrarlı gidip gelmeler sonunda, inzivaya çekildiği dağdan inip hiç istemediği hâlde hükümdarla görüşmeyi kabul etmesini sağladığı için bu sözü Ögdülmiş’in hak ettiğini düşünmüş olmalıdır. Ogdurmuş-Ögdülmiş münazaralarında onun Ögdülmiş’i azarladığı, sitayişli cümleleri de vardır (bkz. aşağı). Ancak biz bu iki çok yakın adaş kadaş’ın birbirlerine karakterlerini gösteren epitetler yanında çoğu ünlemler, bazen de T.1.K. iyelikle sahiplendikleri adaş²³, kaşaş(ım)²⁴, (edgü/könüldeş)

4761. kerek bolmaz emdi bu dünya maŋa / ya devlet kezigi kezig ay toŋa

Bana böyle bir dünyanın lüzumu yoktur; bu sıtmaya benzeyen saâdet nöbetini de istemem, ey kahraman yiğit.

6194. kimi çoğtı erse ay ersig urı / kerek bolsunı it kerek kök böri

Ey cesür oğul, Tanrı onu terk ettikten sonra, ister köpek olsun, ister bozkurt, hepsi birdir.

²⁰ 3264. sebeb bolğıl emdi maŋa eğgüke/ bayat birge eğgü saŋa ay böke

Bugün bana iyilik yapmam için bir sebep ol; ey pehlivan, Tanrı sana da bunun karşılığını verir.

²⁴ 6187. ağır ig bile sen özün yalnız / negü teg kılur sen ay urğı tüzün (Arat, 1979: 612).

Sen tek başına bu ağır hasta hâlinde ne yaparsın, ey asil insan.

²² 3303. yana aydı oğgurmuş ayğıl maŋa / kalı keldiŋ emdi ne boldı saŋa

Ogdurmuş tekrar sordu: Bana söyle, şimdi buraya ne maksatla geldin, sana ne oldu böyle.

3304. eşittim sini men ilig birle tip/ buğunka tusulur bilig birle tip

Ben senin hükümdarın yanında bulunduğunu, bilgin ile halka faydalı olduğunu duydum.

3305. nelük keldiŋ erki olarmı çoğup / buğun yüklerin sen boyunka yüdüp (Arat, 1979: 334).

Halkın yükünü boynuna yükledikten sonra, onları bırakıp, nasıl buraya geldin.

²³ 3349. bu yalnız turur sen tidiŋ ay kaşaş / bayat yağı iş tap maŋa ay adaş

Ey kardeş, sen bana yalnız yaşıyorsun dedin; ey dostum, zikrullah benim için kâfi bir arkadaştır.

êş(im)²⁵, eşim tuşum²⁶ gibi çok yakın akrabalıklarını vurgulayan akrabalık sözcüklerini daha sık kullanmayı tercih ettiklerini tanıklıyoruz (Özönder, 2018: 189).”

Bu karşılıklı konuşmalardan Özönder kişilerin tipolojilerinin de tanıklandığını ifade etmiştir. Ögdülmiş-Odgurmuş görüşmeleri ile Kün Toğdı-Odgurmuş görüşme ve mektuplaşmalarının konuşan tarafların kullandıkları olumlu ve olumsuz terimlerle karşılaştırarak yüzeye çıkan farklı fikri/ideolojik yapıların ve onlar arasındaki mücadelenin onların söylemlerinde nasıl ifade bulduğunu anlamak için karakteristik olduğuna dikkat çekmek isteriz.

“Ögdülmiş-Odgurmuş ve Kün Toğdı-Odgurmuş diyaloglarında ortaya çıkan karşıtlıkla, Odgurmuş’ın hayat felsefesi odağa alınarak yapılan ve Ögdülmiş’in temsil ettiği dünyevî (Özönder, 2018: 193) toplumsal hayatla Odgurmuş’ın temsil ettiği münzevî dinî hayat arasında kurulan bir karşıtlıktan söz ediyoruz. Ögdülmiş ve Odgurmuş arasında geçen münazaraların ortak teması olarak er at (hükümdarla çalışanların nasıl geçineceğinin anlatılması) törü toku (yasa, edep, usûl) (Özönder, 2018: 194- 195) gibi temalar konuşmaların odak noktasını oluşturmaktadır. Bu kısımlar bütün bu bilgilere, usûl, esas ve töreye hâkim ve bunları tecrübe eden Ögdülmiş’ten bilmeyen Odgurmuş’a yönelen ve elbette zamanın bütün okur/dinlerine de hitap eden uzun, kesintisiz konuşmalardır. Ögdülmiş’in uzun ve neredeyse hiç kesilmeyen konuşmasını hazırlayan münazaradaki (XLVI. bâb, 3971-4030) Odgurmuş’ın aksine, Ögdülmiş’i ‘sakin ve sessiz’ dinleyen bir ‘bilmeyen’ Odgurmuş vardır. Bu ‘sessiz’ dinleyişin, onay almadığı izleyen bâbda Odgurmuş’ın ilk cümlesiyle ortaya çıkar ve bu kez Ögdülmiş, elbette eserin genel okuru/dinleri de, hayat felsefesinde kararlı bir Odgurmuş’ın uzun ve muhatabınca

3433. kesilse seniñdin yakın ça kadaş / yakınlık ula sen aña ay adaş

Yakınların, akraba ve kardeşlerin senden uzaklaşsalar bile, ey arkadaş, sen onlara karşı dâimâ yakınlık göster.

3577. yimek içmek ol bir tatıg ay kadaş / yanutı çıkarda yawuz ay adaş

Ey kardeş, zevkin biri yemek-içmektir; ey arkadaş, buna mukabil bunlar çıkarken fenadır.

²⁴ **3492.** öz aşgı tilerke kişemegü söz/ saña aşgı bolmaz aya kütluğ öz

İşte kendi istifadesi bahis mevzuu olan bir kimse ile istişarede bulunmamalı; ey mübarek insan, bundan sana fayda gelmez.

3644. ukuşsuz kişiler ol ol ay kadaş / hava arzularka özin kılsa baş

Ey kardeş, kendilerini hava ve heveslerine baş yapanlar akılsız kimselerdir.

3664. eginke keğim ya boğuzka yimi/ kerek ay kadaş bu tiriglik emi

İnsanın sırtına elbise ve boğazı için yemek lâzımdır; ey kardeş, bunlar hayat ilâçlarıdır.

3683. ayur ay kadaş tegdi emgek saña / kadaşlık kılıp sözlediñ sen maña

Ey kardeş dedi sana zahmet oldu; kardeşlik göstererek, bunları bana söyledin.

3970. ayur ay kadaşım ne erki iğin / mini munça yawlak eğerdi begin

Sonra: Ey kardeşim, senin ne eksigin var ki, beyin beni bu kadar ısrarla takip ediyor dedi.

²⁵ **4860.** bu erdi munukı meniñ bilmişim/ saña sözledim men ay eđgü işim

İşte benim bildiklerim bunlar idi; sana söyledim, ey iyi arkadaşım.

4864. meniñde negü bar ağın eđgü iş / silerke asıg kılsa ay eđgü iş

Bende size faydalı olacak başka ne gibi bir iyilik var, ey iyi arkadaşım

²⁶ **6047.** yanut birdi oğgurmuş aydı tüşüm / yörüğü bu ermez ay işim tuşum

Odgurmuş cevap verdi ve: Ey dostum, rüyanın tâbiri böyle değildi dedi.

hiç kesilemeyen karşı-söylemini okur/dinler (LXVII. bâb, 4680-4873). Bu karşı-söylem, onun Ögdülmiş karşısındaki zaferinin ilanıdır; Yûsuf, bunu Ogdurmuş’ı anlayan Ögdülmiş’e kısaca söyletir (4874-4880) (Özönder, 2018: 204).”

Ogdurmuş, Ögdülmiş ve Kün Togdı konuşmalarında Türk bilginleri ve Türk boylarından öğütler aktarılmıştır. Ogdurmuş Ögdülmiş’e hitabında bilge kişilerin sözlerine değinmiştir²⁷. Ögdülmiş Ogdurmuş’ı hükümdarın yanına götürmeye ikna ederken ona Türk kişilerin sözleriyle/deneyimleriyle hitap eder. Ogdurmuş’ın Uluğ Kent beyinin sözünü beyin görevleri için örnek göstermesi, bilge büğüye başvurması²⁸ Türk düşünce ve kültürüne hâkim olduğunu göstermektedir. Ayrıca Ogdurmuş Ögdülmiş’i dünyanın ayıpları hakkında uyarırken “bilgili hâkimlerin” sözlerine de başvurur²⁹. Ogdurmuş burada Ögdülmiş’e seslenirken hem ideal insan özelliklerini aynı zamanda bir devlet büyüğünde olması gereken özellikleri barındıran bir büyüğün sözünden de bahsetmiştir³⁰. Ogdurmuş’ın bilge kişilerin sözlerine başvurması³¹, Kün Togdı ve Ogdurmuş karşılaşmasında Ogdurmuş’ın Böke Yavgu’suna başvurması Ogdurmuş’ın Türk düşünce ve kültürüne hâkim olabileceğini göstermektedir³². Ogdurmuş’ın konuşmalarında atıf yaptığı Çiğil beyi ile ilgili Emel Esin şu açıklamalarda bulunmuştur³³:

“Türklerden Çiğillerin Kuyaş (Güneş) adlı bir şehri bulunuyordu ve Çiğiller güneş ile yıldızlara tapıyorlardı (Esin, 1978: 126). Karlukların 766’da bir Arguyu aldığı devirden sanılan bir Türkçe Manihai yazıda Karluk yabgusu veya Fergana Tarkanı olabilecek bir Türk hükümdarı olan Çiğil Arslan ve onun hükmettiği illerden Argu – Talas (Taraz), Yegenkent, Ordu- Kent (Kaşgar) ve Çiğil balık şehirleri hep Mani dininde olarak belirtilmiştir (Esin, 1978: 133). Oğulçak Kadirhan VIII. yüzyılda Manihâi Türk hükümdarı Çiğil Arslan’ın eski başkenti olan Altun Talas (Taraz)’da hükümdar olmuştur (Esin, 1978: 160). Argu’nun şimali ve şimal doğusunda İla (ili) vadisindeki Tuhsi, Yagma ve Çiğil Türkleri muhtemelen Hâkânî Türk devrinde Müslüman olmuşlardır (Esin, 1978: 175).”

Ayrıca “Ogdurmuş’ın Ögdülmiş’le olan konuşmasındaki referanslardan birinin İla Erkini’den³⁴ diğerinin Uç Ordu Han’ından³⁵ bahsetmesinin yanı sıra Ögdülmiş’in Ogdurmuş’a

²⁷ **3393.** yime yakşı aymış büğü bilgi yarp /kişi könlü yuwka küdezmeki sarp

Parlak bilgili hakim yine çok güzel söylemiş; insanın gönülü yufka ve muhâfazası güctür.

²⁸ **5142.** idî yakşı aymış biliglig büğü / biliglig sözi yinçü yakut tigü

Bilgili hakim çok iyi söylemiş; bilginin sözü inci ve yakut gibidir.

5354. negü tir eşitgil uluğ kend begi / kamuğ iş içinde yetürmiş ögi

Her türlü işe aklı eren Uluğ-Kent beyi ne der, dinle.

²⁹ **3515.** sewitmiş üçün dünya ‘ aybı kamuğ / saña bolmış erdem ay ilde uluğ

Ey memleketin büyüğü, dünya kendisini sevdiği için, onun bütün kusurları sana fazilet gibi gelmiş.

³⁰ **3660.** yime yakşı aymış büğü bilgi kiñ / ajunda çawıkmiş ağı elgi kiñ

Dünyaya şöhret salmış, cömert, eli açık, hâkim ve geniş bilgili insan gene güzel söylemiş.

³¹ **3752.** idî yakşı aymış süzülmüş köñül / eşitgil ay bilge ukuşluğ amul

Alim, akıllı, durmuş oturmuş ve temiz kalpli insan çok güzel söylemiş, dinle.

³² **5043.** negü tir eşitgil böke yawğusı / ukuş birle yağmış ajunka küsi (Arat, 1979: 503).

Aklı ile dünyaya şöhretini yaymış olan Böke yavgusı ne der, dinle.

³³ **3491.** negü tir eşitgil biliglig çigil / biligsiz eşitgil boyun bir egil (Arat, 1979: 350).

Bilgili çigil ne der, dinle; ey bilgisiz, dinle ve buna boyun eğ.

³⁴ **4752.** negü tir eşitgil İla erkini / tapuğçı törüsin ayur kör anı (Arat, 1979: 475).

Hizmetkârlık âdâp ve erkânı hakkında İla büyüğü ne der, dinle.

ise birine referans, diğerine imaj bilgisi olarak iki kez (Özönder, 2018: 40) Çiğil'e ³⁶ başvurmasının" Oğurmuş'ın kimliği hakkında ipucu olabileceği ifade edilmiştir. Özönder, Çiğil'in sözüne yapılan atfın nüsha farklarına göre çözümlemesiyle Oğurmuş hitabı üzerinden Çiğil kimliği ile birleştirilebileceğini ifade eder. Özönder, bu diyaloglardaki söylemden dönemin Karahanlı, Selçuklu, Gazneli ilişkilerinde Çiğillerin konumu hatırlandığı gibi daha çok Çiğiller ile Karahanlı hükümdarları arasında zaman zaman baş gösteren gerginliklere de işaret edildiğini ifade etmiştir (Özönder, 2018: 42)."

Oğurmuş da elçilik konusunda Türk Han'ı ve Uç Ordu Han'ından bir tanımlama yaparak Ögdülmiş'e hükümdara yazdığı mekubunu uzatır³⁷. Oğurmuş mektubunu tamamladıktan sonra Ögdülmiş'e elçilik konusunu Türk Hanı ve Uç Ordu Han'ı tanımlığından anlattığı beyitler vardır. Ögdülmiş ile Oğurmuş arasında geçen bir konuşmada Uç Ordu Han'ı ve Türk Han'ına ait sözleri söylemesi bir Türk kültürü çizgisini göstermektedir.

"Hükümdarın elçisi olarak Oğurmuş'a gelmiş olan Ögdülmiş'in mektubu teslim ettikten sonra Oğurmuş'ın ona söylediği yalawaç töresine ait iki şeyi sunar. Bunlar Uç Ordu Hanı ile Türk Han'ının sözlerine dair şiirleştirilmiş kayıtlarda saklıdır. Oğurmuş önce Uç Ordu Han'ının sözünü (3816) ve daha sonra ondan daha üstün olduğunu da belirterek Türk Han'ının sözlerini (3817) Ögdülmiş'e söyler (Özönder, 2018: 39)."

Mektubu bitirdikten sonra Kün Togdı "yalawaç/ elçilik" önemini tek beyitle ifade eder³⁸. Oğurmuş'ın üçüncü defa çağrılması sırasında Kün Togdı mektuptan ziyade Ögdülmiş'e bir elçi olarak güvendiğini ifade etmiştir³⁹.

³⁵ 3815. negü tir eşitgil uç ordu hanı / tözü ilke yanzap söz aymış köni (Arat, 1979: 383).

Birer hakikat olan sözleri her tarafa yayılan Uç-Ordu hanı ne der, dinle.

³⁶ 3491. negü tir eşitgil biliglig çiğil / biligsiz eşitgil boyun bir egil (Arat, 1979: 350).

Bilgili çiğil ne der, dinle; ey biligsiz, dinle ve buna boyun eğ.

³⁷ 3814. yalawaç söz iltür yanutı kolar / yanut söz eşittin tegür ay unur

Elçi söz iletir ve cevabını ister; cevabını duydun, ey kudretli insan, onu götür.

3815. negü tir eşitgil uç ordu hanı / tözü ilke yanzap söz aymış köni (Arat, 1979: 383).

Birer hakikat olan sözleri her tarafa yayılan Uç-Ordu hanı ne der, dinle.

3816. yalawaçka mün yok sözün kıymasa / tutuzmuş sözüg çın tükel sözlese

Elçi sözünde hilaf etmez ve kendisine emânet edilen sözü doğru ve tam olarak söylerse, ona zevâl yoktur.

3817. takı munda yigrek ayur türk hanı / kınama yalawaç söz aysa köni

Türk hanı bundan daha güzel söyler: kendisine emânet edilen sözü aynen tekrar eden elçiye gazap etme.

3818. yalawaçka bolmaz ölüm ya kıyın/ eşitmiş sözün çın tegürse tilin

Elçi işittiği sözü aynen ulaştırırsa, ona ölüm veya ceza yoktur.

3819. yalawaç tidüküm bu ilçi turur/ bu ilçi sözün aysa ölmez kalur

İşte elçi dediğim böyle olan elçidir; bu elçi ne söylerse söylesin, ona zeval yoktur.

3820. yalawaç tutuzmuş sözün sözlese/ açığ bir tilin ög söz aydım kese

Elçi kendisine emânet edilen sözü söyleyince, ona ihsanda bulun, onu medhet; işte bu kadar.

³⁸ 3278. biliglig negü tir eşitgil özün/ yalawaç tetig id tutuz ma sözüg

Bilgili ne der, dinle; zeki elçi gönder ve sözünü ona tevdi et.

³⁹ 4945. ilig aydı emdi nerek bu bitig / bitigde bütünrek bütün sen tetig

İlk mektubunda Kün Togdı, himaye yetkisini kullanarak Odgurmuş'a dertlerini anlattığı takdirde ona adalet verebileceğini ifade eder⁴⁰. Hükümdarın bu mektubunda “akraba” kavramına değinip önemini anlatması hanedan içerisinde ve devlet geleneğinde aile ve akraba kavramının önemli bir yerde olduğunu gösterir⁴¹. Bu mektupta Kün Togdı, Odgurmuş farklı bir inanca sahip olsa bile (varsayalım) baskıcı bir tavır sergilemez aksine bilgi kavramı ile birlikte varsa bir yanlışlık bilgi ile düzeltilmesi gerektiğini vurgular. Bu da bir hükümdarın sahip olması gereken özellikler arasındadır. Hükümdar ayrıca samimi bir Türk-Müslümandır. (Odgurmuş Müslüman ya da Budist olsa bile) mektubunda ibadetin herkesten gizli yapılması ve ne kadar çok yapılsa

Hükümdar dedi: Bu mektup da şimdi neye, mektuptan daha iyi itimat edilecek kimse sensin, ey zeki insan.

4946. bitig bütmeğü teg kişiye bolur / seniñde bütünrek ağın kim bulur

Mektup itimat edilemeyecek kimseye verilir; senden daha inanılacak bir insan bulunur mu.

4947. negü tir eşit yağşı yağma begi / kamuğ iş içinde yetilmiş ögi

Dinle, her türlü işe akli eren Yağma beyi ne der.

4948. yalawaçka bütse bitig ne kerek / bütünlük bulunsa itig ne kerek

Elçi itimada şâyân olursa, mektuba ne lüzum var; ona itimat edilirse, ayrıca hazırlık külfeti neye gerek.

4949. sözüñni tilin ay sözini eşit / tağı bir bitig ay tetig ne kerek

Kendi sözünü söylersen ve onun cevaplarını dinlersen, ey zeki insan, bir de mektuba ne lüzum var.

⁴⁰ **3206.** kalı tegdi erse saña küç basınç/ berü kel maña ay bu kaçđu sağınç

Eğer zulüm görmüş isen, bana gel; bu dert ve endişeni bana anlat.

⁴¹ **3208.** kadaştın kadaşka asığlar bolur/ asığ birle yalıñuđ tatığlar bulur

Akraba akrabadan istifâde eder; insan bu suretle zevke kavuşur.

3209. barışđu kerek ka kadaşlar bile/ katılđu kerek iş adaşlar bile

Akraba ve kardeşler ile barışmak, eş ve dostlar ile kaynaşmak lâzımdır (Arat, 1988: 235).

3210. kayuda yaraşıklık erse yakın/ ol işte bolur asđı köñlün bakın

Nerede yakınlık ve uygunluk varsa, o işte fayda vardır; bunu iyice düşün.

3211. negü tir eşitgil bu şı' r ayđuçı/ ikigü yaraşsa asığ yir tuçı

Şâir ne der, dinle; iki insan birbirine uygun düşerse, bu dâima onların faydalarına olur.

3212. yağız yir yaşıl suw yaraştı bile/ ara miñ çiçekler yazıldı küle

Kara toprak, mâvi su birbirini ile uyuştı; ortada binlerce çiçek gülererek, açıldı.

3213. yaraşık yorisä kadaş ya adaş/ olardıñ bolur ka kadaşka bile

Akraba veya arkadaşlar birbirlerine uygun hareket ederlerse, bunlardan yeni akraba ve ahbablıklar meydana gelir.

3214. kalı bardıñ erse tapuğ kılğalı/ tapuğ kendte kılğıl bu ol din yolu

Eğer ibâdet etmek için oraya gittin ise, ibâdeti şehirde kıl; din yolu budur.

3215. uluş kendte ta'at telim bar ıduğ/ uş ol yirde yetrü körü barsa yoğ

İyice düşünürsen, Allahın büyük emirlerini yerine getirmek fırsatı, oraya nisbetle, burada daha çoktur.

3216. bilig öğren aşnu tapuğka öküş/ biligsiz tapuğ asđı bolmaz ülüş

İbâdet etmek için, önce çok bilgi edin, bilgisiz ettiğın ibâdet fayda gelmez.

3217. kişi iki türlüğ kişi atanur/ biri öğretigli biri öğrenür

İki türlü insana insan derler: biri öğreten, biri öğrenen.

3218. ikide naru barça yılkı sanı/ tilese munı tut tilese anı (Arat, 1979: 327).

Bu ikisinden başkasını hep hayvan olarak kabul et; hangisini istersen, onu seç.

da insanın kendine bu denli güvenmemesi gerektiğini⁴² ifade etmesinden anlaşılır. Kün Togdı, Odgurmuş'ın halka hizmet etmek için gelmesi gerektiğini bunların da bir ibadet sayıldığını ifade etmiştir⁴³. Mektubunun sonlarına doğru Kün Togdı Odgurmuş'a Müslümanların iyiliğini dilemesi gerektiğini ifade ederek bunun sonucunda iyi ad alacağını ifade eder⁴⁴. “Ad almak”, “ad bırakmak”, “edgü at almak” eski Türk kültürü izlerindedir. “Oğuz Kağan veya arkaik destanlarda bir erkek çocuğu zorlu bir durumda başarı göstermesi sonunda ad alır (Bayat, 2018: 41).”

⁴² 3230. muşar arşıkar erse emdi özün/ bu ta' at yawa boldı kesgil sözüñ

Bununla şimdi kendini aldatıyorsun, bu ibâdet boşunadır; sözünü kes.

3231. tapuğ kılğı halktın anı kizlegü/ öküş ta' at erse anı azlağı (Arat, 1979: 328).

İbâdet kılmalı, fakat onu halktan gizlemeli; ibâdet ne kadar çok olsa dahi onu azımsamalıdır

3232. kişi edgüsi kılsa ta' at tapuğ/ anı halkta kizler yapar bu kapuğ

İnsanların iyisi tâat ve ibâdet ederken, onu halktan gizler ve kapısını kapatır.

3233. negü tir eşit emdi ma' ni bu söz/ bu söz işke tutğıl aya edgü öz

Şimdi bu sözün mânası nedir, dinle; ey iyi insan, bu söze göre hareket et.

3234. eren er katında özin kizledi/ tapuğ kıldı yüz yıl anı azladı

Gerçek insan başkalarının yanında kendisini gizlemiş; yüz yıl ibâdet kılmış ve bunu da azımsamıştır.

3235. tapuğ kizlegü kıl kişi körmesü/ bu söz sırrım erdi özüm sözledi

İbâdeti gizlemeli; yap, fakat insanlar görmesin; bu sözüm bir sır idi; işte şimdi açığa vurdum.

⁴³ 3236. berü kel uluş kendte kılğıl tapuğ/ kamuğ edgülükke açılış kapuğ

Buraya gel, köy veya şehir içinde ibâdet et; sana her türlü iyilik kapıları açılsın.

3237. buğunka tusulğıl muşına yara/ kadaşka bağır bir yakınlık ula

Halka faydalı ol, muhtaçlara yardım et; akrabalarına yakınlık göster, bağrını aç.

3238. telim ögsüzüg kör ya tul tulsakığı/ ya közsüz ya oldrum yime aşsakığı

Bak, burada birçok yetim, dul, âciz, kör, kötürüm ve topallar vardır.

3239. cema' at bile kıl fariza namaz/ çığaylar hacı kıl adına namaz

Farz namazlarını cemâat ile kıl, fakirler haccı olan cuma namazlarını edâ et.

3240. hâlal dünya kazğan çığayka üle/ kişi elgi tutğıl yanut kıl yüle

Helâl dünyalık kazan ve fakirlere dağıt; insanlara yardımda bulun ve onlara güler yüzle muamele et (Arat, 1988: 237).

3241. bu samış tapuğ barça ta' at turur/ bu ta' at bile barça rahat turur

Bu sayılan hizmetler birer ibâdetdir; bunları yerine getiren herkes müsterih olabilir.

3242. munı barça koğtı özün yalğuzun / namaz ruza tuttı ay kılğı tüzün

Bütün bunları sen terkettin; tek başına namaz kılıyor ve oruç tutuyorsun, ey asıl tabiatlı.

3243. namaz ruza barça öz asğıñ turur/ öz asğıñ tileğli bağırsız bolur

Namaz ve oruç, bunlar hep kendi menfaatin içindir; hep kendi menfaatin düşünen insan hodkâm olur.

⁴⁴ 3250. bayatım sewinçi tilese özün/ müsülman sewinçi tile kes sözüñ

Sen Tanrının rızasını elde etmek istersen, müslümanların memnun olmasını dile; sözü fazla uzatma

3251. seniñ tapğıña muşluğ ermez bayat/ özün kulluğı kıl tile edgü at

Tanrı senin ibâdetine muhtaç değildir; kendi kulluğunu yerine getir ve iyi ad kazanmağa bak.

“Köktürk devri kitabelerinde bilge ve alp olmanın yanında erdem sahibi de olmak gerekmektedir. Alplik gibi erdem de aslen erlik ile ilgili bir değer in ifadesi olmakla beraber fazilet anlamına da geldiği sanılmaktadır. Alplik ve erdem sayesinde er atı/er adı kazanılmaktaydı. Er at alan ise bengü taş denen ve faziletini ebediyete kadar bildirecek olan abidevî bir mezara hak kazanıyordu (Esin,1978: 89).”

Kutadgu Bilig’de de ad alma deyimini süreklilik açısından yer almaktadır. Kün Togdı onu halk için çağırıldığını, bunları doğru bulursa kalkıp gelmesini söyler. Aynı düşüncüyü Ögdülmiş Ogdurmuş’a kendisi de söylemiştir⁴⁵. Ogdurmuş da bu geleneklere saygı duyduğu için Kün Togdı’nın huzuruna ilerleyen bölümde çıkar.

Bu süreçten sonra Ögdülmiş ve Ogdurmuş arasındaki konuşmadan, Ogdurmuş’ın eskiden bir bey olabileceği⁴⁶ de çıkarılabilir (bkz. Kazmaz, 111). Ogdurmuş, Ögdülmiş’in geçmişten bu yana haberlerini almaktadır ve işinin ciddi olduğunu kısa bir süreliğine de olsa, devlet işlerinin başıboş bırakılmayacağını bulunduğu konumda bile ifade etmiştir⁴⁷. Küyel de Ogdurmuş’ın hayatını uyanmadan önce ve sonra olarak ikiye ayırır. Kut’u Ogdurmuş’ın uyanıktan sonra bulunduğunu ifade eder. İlk bakışta, Ögdülmiş’in ifadelerinden Ogdurmuş’ın uyanmadan önce farklı bir hayat yaşadığını anlayabiliriz⁴⁸. Ogdurmuş’ın “yer ve arş”, “ay külüg”, “ün, çaw” gibi

⁴⁵ 3257. ay oğurmuş emdi okır men sini/ öz asğı tiler tip saşınma mini (Arat, 1979: 330).

Ey Ogdurmuş, bugün seni dâvet ediyorsam, kendi menfaatimi düşünüyorum zannetme.

3259. okır men sini halkka eğgü üçün / bu eğgü buğun asğı buzma küçün

Seni halkın iyiliği için dâvet ediyorum; bu iyilik halkın menfaatidir; buna karşı gelme.

3260. bağa kör men aymış bu sözler tapa/ çın erse berü kelgil andın kopa

Benim bu söylediklerime bir dikkat et; doğru ise, oradan kalk, buraya gel.

3369. kişike tusulğu kerek bu tirig / tirig tutsa atın kopusra erig

İnsan hayatında kendisini yükseltmek ve adım yaşatmak için, başkalarına faydalı olmalıdır.

⁴⁶ 3400. negü tir eşitgil yağılığ kişi/ yağı birle urşu tükemiş yaşı (Arat, 1979: 342).

Dinle, düşmanı olan ve ömrünü düşman ile çarpışarak geçiren insan ne der.

3401. kiçig düşmanım tip usanma özün / nelük korkayın tip küwenme sözün

Düşmanım küçüktür diye, sen ihmâlkar davranma; niçin korkayım diyerek öğrenme.

3402. yağıñ boldı erse usal bolmağıñ/ yağıka yağı bol tüzünke tüzün

Düşmanın varsa, onu ihmâl etme; düşmana karşı düşmanca hareket et; iyi huylu insana karşı da halim selim ol.

⁴⁷ 3404. törütü bayat bu ajuñuğ bilip/ yigü içgü ıdı halaldın kılıp

Tanrı bu dünyayı bilerek yarattı; helalinden yiyecek ve içecek gönderdi.

3405. katılsa karılsa tutup eğgü iş / işi eğgü bolsa kılur eğgü iş

İyi arkadaş edinerek, onlarla düşüp kalkmalı; insanın arkadaşı iyi olursa, kendisi de iyi olur.

⁴⁸ 3329. kadaş köñli barça saña kağgurar / körü ıdşa bulmaz köñül yilgürer

Senin için bütün akrabaların sızlanıyor; görmek isteyince, bulamıyor ve iştihak içinde çırpınıyorlar.

3330. apa oğlanı barça yalnız umaz / özün munda yalnız kalı iglemez

Hiç bir insan tek başına yapamaz; sen burada yalnızsın, hasta da olabilirsiniz.

3331. bu kağgu mini ewde yatğurmadı / saşınç kağgu birle özüm umadı

Bu düşünce ile ben evde duramadım; endişe ve kayguya karşı koyamadım.

3337. özüm ka kadaştın neçe ağrılıp/ nelük turğay erdim bu yirke kelip

Ben de kardeş ve akrabalarından ayrılarak, buraya gelip, niçin bu kadar zaman burada kaldım

3338. bağa kördüm emdi dinim yigliki/ bu yirde köründü özüm yigliki (Arat, 1979: 337).

sözcükleri kullanarak, ad ve ad almanın önemini, kulluk anlayışını ifade etmesi devlet geleneğinde önemi olan unsurlara vakıf olduğu anlaşılmaktadır⁴⁹. Ögdülmiş'in Odgurmuş'a aile öneminden bahsetmesi ise devlet geleneğinde ailenin sürekli öneminden bahsediliyor olabilir⁵⁰. Odgurmuş Ögdülmiş'den yaşça da büyüktür⁵¹.

Ögdülmiş uzun zaman görmediği akrabasının yaşantısına önceki beyitlerde tam hâkim değildir. Hükümdarın Türk devlet geleneğinden izler taşıyan, Ögdülmiş'in de Odgurmuş'a ilettiği düşünceler⁵² ve mektubu karşısında Hükümdara hak veren Odgurmuş'ın Türk devlet geleneğini bildiği ve onlara saygı duyduğu anlaşılmaktadır.

Ögdülmiş, Odgurmuş'ı hükümdarın yanına götürmeye ikna ederken onu Türk kişilerin sözleriyle/deneyimleriyle hitap eder. Ögdülmiş ve Odgurmuş arasında geçen istişare geleneği ile

Çünkü dinimin selâmetini ve kendi menfaatimi bunda gördüm.

3339. anın keldim emdi bu yirke turup / bayat tapğı kılsa men yalnız bolup

Onun için kalkıp, buraya geldim; halvete çekilip, böylece Tanrıya ibâdetle meşgul olmak istedim

3340. bu dünya işiçe katılmış kişi / kılumaz tapuğ birle ' uķbi işi

Bu dünya işlerine karışan kimse aynı zamanda ibâdet ve âhîret işini yerine getiremez.

3341. bu halkka tözü yapmağınça kapuğ / törütügli rabka kılumaz tapuğ

İnsan bütün bu halka kapısını kapatmayınca, yaratan Tanrıya ibâdet edemez.

3347. bu yarlıg üçün men uluş kend koşup / bu yirke sığındım ağır yük yüdüp

Böyle olduğu için, ben köy ve şehirleri bırakıp, ağır zahmetlere katlanarak, buraya sığındım

⁴⁹ **3354.** bu ' arşta koşdı kör şeraka tegi/ tözü barça bir teg bayatka muñı

Yukarıdaki Arş ile aşağıdaki toprak arasında bulunan her şey, aynı şekilde, Tanrıya muhtacdır (Arat, 1988: 245).

3355. negü bar kişiler ara ay külüg/ asıg tut ya qor yas saña belgülig

Ey namlı, insanlar arasında ne var, fayda yahut zarar ve zıyan, onu sen biliyorsun

3356. negü aşğı bar tip ayur sen tapuğ / tapuğ kulluk ol kulka açtı kapuğ

İbâdetin ne faydası var diye soruyorsun; ibâdet kulluktur ve kula kapıları açar.

3357. kul atı anın boldı kulka atağ / tapuğ kılsa tün kün ulanulsa tağ

Kul adı bundan dolayı kula unvan oldu; o dağa çekilip, gece gündüz ibâdet etmelidir.

3361. yori yalnız işsiz ay yalnız uzi/ tuñı kıldı yalnız tili kör sözi

Ey insanların mâhiri, tek başına ve arkadaşsız yürü; bak, papağan konuşmağı ve söz söylemeğı kendi başına elde etti.

3398. neçe me kiçig erse duşman saña / anı sen uluğ tut ay ersig toña

Düşman senin için ne kadar küçük olursa-olsun, sen onu büyük kabul et, ey merd ve cesur insan.

⁵⁰ **3373.** oğulsuz ölüde öküdi tilin / aya kin keligli oğul kız kılin

Evlâtsiz insan ölürken peşimanlığını ikrar etti ve: Ey benden sonra gelen sen, çoluk-çocuk sahibi ol dedi.

3374. kimiñ oğlı kılsa atada kiğın / atama anı sen tirigde ağın

Öldükten sonra evlâdı kalan bir baba için yaşamıyor denilemez.

3375. oğulsuz kişi ölse kesti uruğ / ajunda atı yetti orni kıruğ (Arat, 1979: 340).

Evlâtsiz insanın, ölünce, nesli kesilir; dünyadan adı silinir ve yeri boş kalır.

⁵¹ **3394.** sırımçğa saķışı turur bu köñül / içi keç küdeğ sımması ay oğul

Gönül sırça gibidir; ey oğul, onu çok iyi muhâfaza et, kırılmasın.

⁵² **3463.** bu kök tiriğüki ol könilik törü / törü artasa kök turumaz örtü

Adaletle istinat eden kanun bu göğün direğidir; kanun bozulursa, gök yerinde duramaz.

Ögdülmiş Ogdurmuş’a Türk istişare geleneğini anlatmaktadır. İstişare/ danışma/ meşveret Türk kültüründe önemli bir yer tutmaktadır. Ogdurmuş eski Türk geleneğinde önemli bir yeri olan danışma/meşveret kültürünün önemini vurgulayan danışma kültüründen de Ögdülmiş’e bahsetmiştir⁵³. Bir toy geleneği olarak bahsettiğimiz istişare geleneği Türk devlet geleneğini İran devlet geleneğinden ayıran en önemli unsurdur.

İnalcık, “Kutadgu Bilig’de Türk ulularının adlarının ve Türk atasözlerinin geçtiğini ve Türk devlet geleneğinin her şeyin üstünde tutulduğunu (İnalcık, 2015: 27), İran devlet geleneğinde hükümdarın mutlak otoritesinin olduğunu, Kutadgu Bilig’de ise İrani devlet ve hâkimiyet anlayışı yanında hâkimiyetin törüden (kanun ve nizam) ayrılmaması hatta hâkimiyetin bizzat törü ve kuttan ibaret olduğu” görüşünü ifade etmiştir (İnalcık, 2015: 28).

“Kutadgu Bilig’de Türk devlet geleneğini aksettiren ikinci esas halka karşı hükümdarın vazifeleri sayılırken ortaya çıkar (İnalcık, 2015: 30).” İnalcık, Hükümdarın halka karşı görevleri ile Köktürk Kağanlık yazıtları arasında bir ilgi kurarak hükümdarın halkın karnını doyurması anlamında toy müessesine değinmiştir. “Orhun âbidelerinde hükümdarın esas vazifesi, halkı, kar abudunu doyurmak ve giydirmek, onu zengin etmektir. Tahta çıkmış yeni kağanların en büyük muvaffakiyetiolarak daima bu nokta belirtilir (İnalcık, 2015: 30).” “Beyin görevi gerçek mânâsında halkın karnını doyurma imkânlarını yaratmaktır. Farsçaya hân-i yagmâ olarak geçen toy, Osmanlılara kadar bütün Türk devletlerinde dikkatle uygulanan vazgeçilmez bir müessesedir. Tabiatıyla İran devlet anlayışının galebe çaldığı yerlerde ve çağlarda toy daha ziyade sembolik bir mânâ taşımaya başlamıştır. Fakat Orta Asya’da ehemmiyetini daima korumuş görülmektedir (İnalcık, 2015: 30).”

Bu müessesenin önemini en iyi şekilde açıklamak için de İnalcık Nizâmü’l Mülk’ün Siyâsetnâme’sine başvurmuştur. “Karahanlılar devletinde olduğu gibi şehir hayatını esas alan bir devlet düzeninde Kutadgu Bilig bu müesseseye daha geniş bir anlam vermek mecburiyetindedir (İnalcık, 2015: 31).”

“Danışma hususuna, Selçuklu veziri Nizamü’l Mülk gibi hususi bir önem veren Balasagunlu Yusuf, bu konuda dikkate değer bilgiler vermişse de, ‘kengeş’ denilen bu danışma toplantıları hakkında maalesef bilgi vermemiştir. Ona göre Tanrı’dan insanlara haber getiren nebî (peygamber) bile ‘her işe meşveret ile çare bulunduğunu’ söyledikten sonra, hükümdar ve devlet adamlarının meşveretsiz iş yapmaları asla doğru değildir (Genç, 1981: 165). Türk devlet idaresi geleneğinde muhtelif işlerin istişare yoluyla karara bağlandığı ve Türkçede ‘kengeş’ denilen müşavere işine büyük önem verildiği bilinmektedir. Göktürkler ve Uygurlar zamanında Türklerin vezire aygucu; başvezire de ulug aygucu dedikleri ve bu unvanın, söylemek manasındaki ‘ayıtmak’ tan alındığı malumdur. Dolayısıyla, taşıdıkları adlardan da anlaşılacağı gibi onlar devlet içinde icracı olmaktan çok, bir müşavir gibidirler. Nitekim Meşhur Göktürk veziri Bilge Tonyukuk’un, kendisinin İltiş Kağan için hem ayguculuk (müşavirlik), hem de yağçılık (yani ordu komutanlığı) yaptığını iftiharla belirtmektedir.” “Karahanlılarda da bu müşavirlik meselesinin devlet idaresinde oldukça mühim rol oynadığı ve dolayısıyla bu eski

⁵³ 3687. ne edğü bilig birdi bilgi beğük / sewitmiş sewüglerke köñli süzük

Bilgisi derin ve kendisini herkese sevdirmiş olan, temiz gönüllü insan ne iyi bilgi vermiştir.

3688. kayu işni kılamak tilese özün/ köñül birle aşnu kişeşgil sözüñ

Hangi işi yapmak istersen, önce bunu gönlüne danış.

3689. kişike kişeşgil ayıt barça söz/ köñül taplamasa yırağ tutğıl öz

Sonra başkaları ile meşveret et, her sözünü danış; fakat içine sinmezse, o işten kendini uzak tut.

geleneğin belli ölçüde devam ettirildiği hususunda Genç, metindeki Öge, Kök-Ayuk ve Er- Ögi gibi unvanların (Genç, 1981: 247) sahiplerinden bu geleneğin devamı şeklinde olduğunu ifade etmiştir. Bilge öge, öge buyruku, kingeşçi öge gibi ifadelerin müşavir, danışman anlamında kullanıldığı Genç tarafından ifade edilmiştir (Genç, 1981: 248). Karahanlı Devletini çok iyi bildiğinden hiç şüphe olmayan Yusuf Has Hacib'in eserinde, hükümdarın günlük hayatı dolayısıyla çeşitli konularda istişarenin lüzumu üzerinde dikkatle durulması danışmanlara olan ihtiyacı belirtir mahiyettedir (Genç, 1981: 249)."

Kafesoğlu istişare veya toy geleneğini devlet işlerinin karara bağlanıp törenin hayat geçirildiği yer olarak tanımlamıştır. Bu geleneğin bütün Türk devletlerinde devam ettirildiğini ifade etmiştir.

"Törenin tatbikatını kontrol eden bir meclis Göktürklerde de vardı. Uygurlarda, Bulgarlarda, Hazarlarda, Peçeneklerde, Kuman-Kıpçaklarda da görülen bu geleneğin Dokuz Oğuzlarda, Türkişlerde ve diğer Türkler arasında yaygın olduğu anlaşılıyor (Kafesoğlu, 1980: 33). Kâşgarlı Mahmud Türkçe kengeş tâbirini Hâkanın tekliflerini milletin tasvibine sunması şeklinde mânalandırmaktadır (DLT, I, 345 aktaran, Kafesoğlu, 1980: 33)." "Bir millet meclisi bir yasama kurulu karakterini taşıyan bu meclis Türk siyasi topluluklarında MÖ asırlardan gelen büyük devlet meclisinin bir devamıdır. İşte bu mecliste Türklerin toy adı verdikleri Oğuz Destanı'ndan aktarılan parçalardan da anlaşılır ki toy bütün Türk lehçelerinde ve Türkçeden intikal ettiği diğer dillerde doğrudan meclis, toplantı anlamına gelmektedir (Kafesoğlu, 1980: 33). Türk hükümdarları yerine ve zamanın icaplarına göre meclislerin tasvibi alınmak üzere töreye yeni hükümdarlar getirir. Bunlarla beraber töre'nin Kutadgu Bilig'den tespit edildiği kadarıyla könilik (adalet), uzluk (iyilik-faydalılık), tuzluk (eşitlik), kişilik (insanlık, üniversalite) gibi değiştirilemez hükümlerinin olduğu ifade edilmiştir (Kafesoğlu, 2011: 238)."

Türkler de halk toplantılarını, kurultay, divan, devlet danışma meclislerini kengeş veya devlet meclisi olarak adlandırmışlardır. "Türklerin çok eski çağlarından beri sürüp gelen din ve devlet geleneklerinin birer devamıdır. Savaşta generaller arası, devlette beyler arası, hanedan içinde; idarede ise saraydaki bürokrasi divanında bir danışma veya meşveret meclisi toplanıyordu (Ögel, 2016: 123)." "XI. yy kaynaklarında kengeş sözcüğü daha çok görülmeye başlar. Kaşgarlı'ya göre danışma ve müşavere demektir. Kutadgu Bilig'de artık saray hayatı başlıyordu. Türk sarayının divanında vezirler ile türlü danışmanlar vardı. Vezir beylere süreklilik olarak tutçu danışman veya danışıkçı (kengeşçi) olur. Vezir Karahanlılardan önceki Türk devletlerinde ayguç yani söyleyen, akıl veren kimse olarak anılırdı. Bu çağda ise Hakanla fikir alışverişi yapan bir kengeşçi oluyordu. Ancak kengeşçi vezir, akıl verme ve danışıklık ölçüsü, örnek verme, karşılaştırma, kıyas ve mukayese ile denkleştirme yoluyla yani tengeşçi olmalıydı. Kengeşçi, dengeci veya dengeleyici (tengeşçi) olmalıydı (KB 2256). Ünlü Göktürk veziri Bilge Tonyukuk örnekler ve atasözleri ile kağanına söyler (ayıtır) ve durumu arz ederek sunar (ötünür). Kağan da bu görüşleri kabul ettikten sonra harekete geçerdi. Göktürklerde vezir bilge idi. Karahanlılarda ise vezir öge idi. Yani kengeşçi öge (KB 2935). Türk devlet anlayışında zengin Türkçe deyimler zaman zaman birbirlerinin yerlerini almaktadırlar. Ancak Türk düşüncesinin derinliği yine yerinde durmaktadır." Ögel bu toplantıların içeriklerini "Kengeş veya devlet meclisi (Ögel, 2016: 124)", "devletin halka karşı vazifeleri; eğitmek, özen ve ihtimam göstermek", "yaradan ve bakıp besleyen Tanrı (Ögel, 2016: 144)", "halkı diriltip onarma, kalkındırma (eğitmiş) Alp Kağan (Ögel, 2016: 151)", "milleti kazanma (Ögel, 2016: 160)" şeklinde sıralamıştır. Ögel Türklerin kengeş, danışma geleneği içerisinde "*Eski zaman bilgeleri*"nin önemine de değinmiştir. "Bu eski bilgelerin sözleri, Türk

toplulukları arasında uzun zaman yaşamış ve dinlenmişti. Zaten Kutadgu Bilig de sık sık bilge sözi'nden, sözlerinden örnekler veriyordu (KB, 613). Danışma, Türklerde kengeş ile öğüt alma, aile ile devlet düzeninin temelini oluşturuyordu. Bunlar birer teori değil, günlük hayatta uygulanan atasözleri idiler. Hiyerarşi ve askerlik düzeni üzerinde kurulmuş bir topluluktaki işler, ancak böyle yürüyebilirdi (Ögel, 2016: 248).” Ögel bu bilge kişilerin devlet içinde de olduğunu ifade ederek “Devlet içinde bilgeler” Vezir Bilge Tonyukuk, Oğuz destanlarındaki Korkut Ata'dan hareketle açıklamıştır. “XI. yüzyılda da Türk gençlerine Bilge beg, bir öz ad olarak veriliyordu (MK, I, 428). Ayrıca Türk topluluklarında, beyler ile bilgeler yan yana bulunuyorlardı (Ögel, 2016: 249).”

“İlk teşkilatlanma ve mertelebeleme nüvesi, Kagnılı boylarda Beşbalık ve Koço Kağanlığı (485- 540) devrinde ve Köktürklerde ise Hun tesirleri altında başlamıştır. Hun devleti dört yandaki boyların beylerinden müteşekkil idari bir teşkilat kurmuştur. Milâdi IV., V. yüzyıllarda Hun devleti sınırları içinde yaşayan Köktürk Kağan boyu bu teşkilatın varisi olmuştur. Böylece ‘boylar’ anlamına ‘bodun’, boy beyleri, kagan soyu ve kagandan ibaret idari bir teşkilat vücut bulmuş görünmektedir (Esin, 1978: 88).”

Ogdurmuş'ın Hükümdara yazdığı mektupta Ogdurmuş'ın Tanrı'nın ululuğunu ifade eden sözlerle hükümdarın mektubundaki gibi başlaması, hükümdarın mektubundan ferman olarak bahsedip bu nasihatlerden memnun kaldığını ifade etmesi Türk kültür düşüncesine yakınlığını göstermektedir⁵⁴. Vaad edilen güzelliklere hizmet ederek ulaşmak gerektiğini vurgulamıştır. Mektubunda hükümdara “ey mübarek insan⁵⁵”, “ey bilge bögü”, “ey dünya beyi”, “ey cömert yiğit”, “ey büyük hükümdar”, “ey asıl bey”, “ey ulu”, “ey hükümdar” şeklinde hitaplarını sürdürerek hükümdarın çevresinde pek çok kişinin hizmetinde olduğunu kendisinin faydasız bir iş yapmamak (faydasız olmaktan korkma) adına hükümdarın davetini reddettiğini söyleyerek onu bu konuda ikna etmeye çalışır. Ogdurmuş Ögdülmiş'e dünyanın kötülüklerini anlatırken bir devlet mensubuna nasıl yaklaşması gerektiğinin farkındadır. Ogdurmuş önceki dönemlerinde devlet içerisinde bir bey veya ileri gelen bir kişi olarak da kurgulanmış olabilir. Bu süreçte Ogdurmuş kendinden “takvâ sâhibi ve uyanmış olan insan”, “ihtiyatlı insan” olarak bahsetmesi, kendini uyanmış olarak görmesi de hayatının uykudan önceki ve sonraki dönemlerine de işaret etmelidir.

Ogdurmuş, devlet hayatının sonlu olduğunu dolayısıyla kut'un da sonlu olduğunu farkındadır⁵⁶. Ogdurmuş'ın devlet yönetimini yeren sembolik ifadesi de vardır⁵⁷. Burada

⁵⁴ 3733. öküş eđgü yarlıg tümen öt erig / maña yarlıkamış kamuğ sözlerig (Arat, 1979: 375).

Bu pek güzel fermanda bana birçok öğüt ve nasihat lütfetmiştir.

⁵⁵ 3492. öz aşgı tilerke kişşmegü söz/ saña aşgı bolmaz aya kutluğ öz

İşte kendi istifâdesi bahis mevzuu olan bir kimse ile istişarede bulunmamalı; ey mübarek insan, bundan sana fayda gelmez.

⁵⁶ 3762. ağırlıg uçuzluk bayattın turur / ölüm ya tiriglik hem andın erür

İzzet bulmak veya zelil olmak Tanrıdandır; ölüm ve hayat da ondandır.

3782. ay ilig bu dünya keçimlig turur / tiriglik künişe tüker alkınur

Ey hükümdar, bu dünya geçicidir; gün geçtikçe hayat eksilir ve tükenir.

3783. negüke manıp sakıngu uzun/ negüke süçinip awıngu özün

Neye güvenerek, uzun emeller besleyeceksin; neye sevinerek, kendini avutacaksın.

3805. apañ eđgü tir erse ilig mini/ öztün eđgü bolsu yarutğay sini (Arat, 1979: 382).

Eğer sen beni iyiliğimden dolayı istiyorsan, kendin iyi ol, bu iyilik seni kâfi derecede sevindirir.

3806. miñ eğgüg ağakını tutğınça sen/ yağanñı bir ök yolu tutğıl esen

Odgurmuş'ın Türk devlet geleneğini ayrıntılı şekilde iyi bildiğini ve bu dönemlerini geride bıraktığını bu dönemden sonraki süreci uyanış olarak gördüğünü düşünebiliriz.

Odgurmuş öncelikle hükümdarın huzuruna çıkmıyor, kimsenin böyle bir düşünceye kapılmasını istemiyor⁵⁸. Devlet mühürü ile Odgurmuş tekrar çağırılıyor⁵⁹. Ögdülmiş bilgi ve halk yolunda Odgurmuş'ı Kün Togdı adına tekrar davet eder⁶⁰. Odgurmuş hükümdarın yanına gidebilmek için töreyi bilmesi gerektiğini bilir⁶¹. Odgurmuş daha da çok bilgi öğrenmek için

Sen bin iyinin ayağına yapışacağına, bir defacık olsun, sağlamca kendi yakana yapış.

3807. aJunda çawıkmiş ne türlüğ eren / iligke yumıtmış turur miñ tümen

Dünyaya ün salmış bin bir çeşit insan hükümdarın etrafına toplanmıştır.

5086. kılınç edğü tut ay aJun tutğucu / keligli turur küt yana barğucu

Ey dünyaya hâkim olan, iyi hareket et; saâdet geldiği gibi, tekrar gidebilir.

5087. katığlan özünke koçun edğü at/ vefa kılmağay küt sini kılğa yat

Gayret et, iyi ad kazan; saâdet vefasızdır; sana tekrar yabancı muâmesi yapabilir.

5091. tüpi yil turur bu tiriglik küni/ mançsız turur küt keçürgey seni

Bu ömrün günleri fırtına gibi geçer; saadet vefasızdır, bir gün seni de bırakır.

⁵⁷ **3776.** keçürgil yazukum saña yası yok/ kınama mini sen saña asğı yok (Arat, 1979: 379).

Günahımı bağışla; senin için bunun bir zararı olmadığı gibi, beni cezalandırmanın da sana bir faydası yoktur.

3777. yazukum telim erse rahmet me bar / anı kıl meniñ birle sindin yarar

Günahım çok ise, senin rahmetin de var; bana karşı rahim ol; sana bu yakışır.

3778. eger kınasa sen yarağlıg ma men / keçürse keçür sen yarağlıg ma sen

Eğer cezalandırırsan, ben buna da lâyıkım; bağışlarsan-bağışla, sen de buna lâyıksın.

3779. bilir sen bilir men sini bir idim / bilir men bilir sen sini bir tidim

Bilirsin ki, seni bir rabbim bilirim; bilirim ki sana bir dediğimi bilirsin.

⁵⁸ **3827.** özüm barğu ermez bu yirdin naru / özün emgetip kelme yandru berü

Ben buradan kalkıp, oraya gidecek değilim; kendini zahmete sokup, tekrar buraya gelme.

⁵⁹ **3942.** kötürdi bitig kör öze tamğalap/ sunup birdi ögdülmiş aldı ulap

Üzerini mühürleyip, mektubu eline aldı ve uzattı; Ögdülmiş aldı.

⁶⁰ **3980.** neñi bolsa yalñuk bulur ög bilig / kamuğ edğülükke uzatur elig

Varlığı varsa, insan akıl ve bilgiyi bulur ve her türlü iyilik yapmağa muktedir olur. (Arat, 1988: 288).

3982. hac erse tilekiñ kerek neñ tawar / gâzilik tilese yime bu yarar

Arzun hacca gitmek ise, bunun için mal ve servet lâzımdır; gâzilik dilersen, yine bu servet senin işine yarar.

⁶¹ **3997.** tapuğka eñ aşnu törü bilgü öz / yime kılğ kılınçı sözi sözke tüz

Hizmet etmek için ilk önce insan yolu-töreyi bilmelidir; onun tavrı- hareketi ile sözü teşrifata uygun olmalıdır.

3998. kirü hem çıka bilse oldruğ turuğ / tapuğ bilmese er tek emger kuruğ

O girmesini, çıkmasını, durmasını ve oturmasını bilmelidir; insan hizmet etmesini bilmezse, boşuna zahmete girmiş olur.

3999. negü tir eşitgil tapuğ bilgüçi/ sınağ bilmişin aydı azrak üçü

Teşrifata vâkıf olan insan ne der, dinle; tecrübesi ile o en az şu üç şey üzerinde durmuştur.

4000. bu beglerke tapmak tilese özün / köñül til köni tut küdeşgil közün

Sen beylere hizmet etmek istersen, gönül ve dilini doğru tut, sözüne hâkim ol.

4001. törü hem toku birle öğren tapuğ/ tapuğ bildiñ erse yaradı yüzün

gdlmış'ın konuşmalarını dinler⁶². gdlmış Oğgurmış'a devletin işleyişi ve töresini onun evinde anlatmaya bařlar⁶³. Oğgurmış hizmetkarlarla⁶⁴, halkla nasıl ilgiler kurabileceđini⁶⁵, nasıl

Tre ve usle göre hizmet etmesini öğren; hizmet etmesini bilersen, muvaffak olursun.

4008. negü teg yaraşur saņa ya maņa / tr bilmese öz yorısa aņa

Tre bilmeden, şaşkın-şaşkın dolaşmak, sana veya bana nasıl yakışır

4009. bu il itg tutđu buğun tzgke / bu begler tikildi ajun szgke

Bu beyler memleketi tanzim ve idare etmek, halkı düzene sokmak ve dünyayı temizlemek için nasbedilmişlerdir.

4010. bu il kn itigi bu begler işi/ tr hem toķu birle itti kişi

İnsanlar halkın idaresini ve beylerin işini muayyen bir tre ve usle göre yürütürler.

4011. anın ötrü begler uzattı elig/ uķuř utru tuttu yorıttı tilig

Bu beyler bu şekilde memlekete hâkim oldular, âkılâne hareketleri ile emirlerini dinlettiler.

4012. idı yakşı aymış ajun ilisi/ biliglig uķuřluđ buğun başısı (Arat, 1979: 404).

Bilgili, akıllı ve halkın başında bulunan dünya hâkimi çok güzel söylemiş.

4013. ajun tutđuçı er uķuřluđ kerek/ buğun bařđuıka kerek keç yürek

Dünyayı tutan insan akıllı olmalıdır; halkın başında bulunan kimse de cesur olmalıdır.

4014. bu iki bolunsa basa tapđuı/ trlg toķuluđ kerek bilgı

Bu ikisinden sonra, hizmetkârların da tre ve usle vâkif olmaları lâzımdır.

4015. anın ötrü begler beğttr kin / yağı boynı yener alır öz in

Beyler kudretlerini bunlar ile yükseltirler; düşmanlarının başını ezer ve lerini ahrlar.

4016. biz emdi bu ğdi tr ursamız / negü teg yaraşur tr buzsamız

Bu kann ve töreyi kendimizin vaz'etmemiz icap ederken, töreyi bozmamız bize nasıl yakışır.

⁶² **4023.** yanut birdi oğgurmış aydı seniğ / tilekiğ bu erse tilek yok meniğ

Oğgurmış cevap verdi: Senin istediğin bu ise, benim buna bir diyeceğim yok dedi.

4024. ayı muņķarur sen bu kn sen mini / negü teg bolur ay bu tapđuđ ķanı

Bugün sen benim canımı çok sıkıyorsun; bu hizmet nasıl olur, söyle bakalım.

4025. kņlke kirrm szğ tıņlayın / zm ğrenrm anı aņlayın

Bu söz aklıma yatar mı yatmaz mı, bir dinleyeyim; ben öğrenebilir miyim, bunu bir anlayayım.

4026. maņa ayđıl emdi trni nee/ toķularını sayu atayu bie

Bana şimdi kaç türlü tre ve usûl olduğunu, isimlerini bir bir sayıp, kesin olarak anlat.

⁶³ **4134.** ne türlüğ işke tegir erse öz/ bađırsaklıķın teg yaruķ kılğa kz

Her hangi bir işe memur edildiğin vakit, o işi can ve gönülden yap; bu seni mesd eder.

4136. ķalı tegse beglik saņa belglğ / bilig birle işlet işig ay klğ

Eğer sana gerçekten beylik nasip olursa, ey namlı, işi bilgi ile idare et.

4137. ķalı yawđu teņsiz bolur erse sen / vefa kıl nee k bulur erse sen

Eğer eşsiz yavgu olursan, ne kadar kuvvetli olursan ol, hiç bir vakit sadâkatten ayrılma.

4138. apaņ tegse emdi s erki saņa/ akı bol oğuğ tur ay ersig toņa

Eğer sana ordu başına geçmek kismet olursa, ey merd yiğit, cmerd ol ve uyanık dur.

4140. vezirlik tegip bolsa elgiņ uzun/ tr urma isiz silig bol tzn

Vezirlik isâbet eder ve eline iktidar geçerse, ktt kanunlar vaz' etme, dâimâ halim ve yumuşak ol.

4141. gelik tegir erse ğleng ol / yaņılsa begi bu ayu birse yol

Birine ögelik kismet olursa, o akıllıca hareket etmeli ve beyi yanıldığı vakit, ona doğru yolu göstermelidir (Arat, 1988: 299).

4142. kalı kök ayukluk tegir erse kör / özin keç küdeşgü kutı badı kur

Eğer kök ayukluk nasip olursa, insan kendisini çok iyi gözetmelidir; o saâdet kemerini kuşanmış demektir.

4143. sü başı ya il başı bolsa özün / köni bol yiti tut kulakın közün

Eğer sen ordu veya eyâlet başına geçersen, doğruluktan ayrılma; kulağını keskin tut.

4144. özün bolsa hacib orunç almağu / çığay tul yetimler sözün tınlağu

Eğer hâcib olursan, rüşvet almamalısın; fakir, dul ve yetimlerin arzularını dinlemelisin.

4145. ağılıkka kılsa ağıcı sini/ bütün çın bolup sen yoriğil köni

Seni hâzineye hazinedar yaparlarsa, itimat kazanmağa çalış; dâimâ doğru ve dürüst hareket et.

4146. bitigçi ılımgâ bolunsa özün/ köñül sırrı bek tut çıkarma sözün

Eğer kendin kâtip veya sır kâtibi olursan, gönül sırrını sıkı muhâfaza et; ağzından söz kaçırma.

4147. bu ol atka tegmiş tapuğ kılguçı / munında narusı uda birgüçi (Arat, 1979: 417).

Asıl mansıp sâhibi olan hizmetkârlar bunlardır; diğer hizmetkârlar ise, bunlara tâbi olurlar.

4148. bir ança yime bar tağı işçiler / töşekçi ya kuşçu yime aşçılar

Döşekçi, kuşçu ve aşçılar gibi, bâzı işçiler daha vardır.

4149. bu yarlıg tapuğda yırağ tur saña / ereji birer ol kör emgek mişe

Bu nevi hizmetlerden sen uzak dur; bunların huzuru az, fakat zahmeti çoktur.

4150. ağırlık tileseñ özünke tuçı / ağırla kişig sen aya koptaçı

Kendin her vakit hürmet görmek istersen, ey yükselen insan, başkalarına da hürmet et.

⁶⁴ **4159.** yanut birdi oğğurmuş aydı bu söz/ eşittim men emdi aya eğgü öz

Oğğurmuş cevap verdi: Ey muhterem zat, ben şimdi bu sözleri dinledim dedi.

4160. tağı bir sözüm bar ayıtğu saña / anı ma ayu birgil emdi maña

Sana soracak bir sözüm daha var, onu da bana söyle.

4161. özüm kendke kirse ilig tapğınja / baru turğu künde anıñ kapğınja

Ben hükümdarın hizmeti için, şehre inersem, her gün onun kapısına gitmem icap edecek.

4162. negü teg yoriğin bilingü adaş / tiriglik olardı turur ay kadaş

Orada insanların dostlukları ne gibi hareketleri ile belli olur; ey kardeş, bu hayat dâimâ onlar ile birlikte geçer.

4163. er at birle şeksiz katılgü kerek / olarka yaraşı tirilgü kerek

Hizmetkârlar ile şüphesiz, münâsebetler kurmak ve onlar ile münâsip bir şekilde geçinmek lâzım gelecektir.

4164. munı ma ayu bir maña sen bu kün / negü teg katılgü uşayın ögün

Bugün sen bunu da bana söyle; onlar ile nasıl münâsebetler kurmalıdır, bunu da iyice öğrenmiş bulunayım.

⁶⁵ **4314.** yanut birdi oğğurmuş aydı bu söz/ eşittim men emdi aya köñli tüz

Oğğurmuş cevap verdi ve: Bu sözleri dinledim, ey temiz kalpli insan dedi.

4315. munında ağın ma tağı bar sözüm / anı ma ayu bir ay körklüg yüzüm

Bundan başka bir sözüm daha var; ey güzel yüzlüm, onu da bana söyleyiver.

4316. bu kün bu özüm kend uluşka kirip/ katılgü qarılgu buğunça yorıp

Bugün kendim kasaba ve şehre gidersem, halk arasına karışmak ve onlar ile birlikte yaşamak icap eder.

4317. negü teg yoriğu olarıñ bile / munı ma ayu bir maña söz ula (Arat, 1979: 433).

Onlar ile nasıl bir münâsebet kurmalıyım; söz açılmışken, bunu da bana anlat (Arat, 1988: 311).

yemeğe katılacağını (Arat, 1979: 458- 459) sorar. Ögdülmiş de hizmetkarların nasıl olması gerektiğini (Arat, 1979: 419- 433), halkın iyi veya kötü özelliklerini (Arat, 1979: 435- 458), yemeklere ve davetlerde nelere dikkat edilmesi (Arat, 1979: 459- 469) gerektiğini anlatır. Ogdurmuş Ögdülmiş'i dinledikten sonra, Ogdurmuş devletin sonlu olduğunu tarihte örneklerle anlatmıştır⁶⁶. Ogdurmuş hizmetkarlık adap ve erkanını anlatırken İla Beyine başvurur⁶⁷. Kün Togdı üçüncü defa Ogdurmuş'ı yanına çağırır veya o Ogdurmuş'ın yanına gitmek ister. Buna karşılık Ogdurmuş üçüncü çağrılıştta hükümdarın yanına gider fakat hizmete girmek için değil⁶⁸ gönül arzusu ile onun huzuruna çıktığını ifade eder⁶⁹. Selamlaşma sonrasında⁷⁰ dünyanın ve devlet işlerinin geçiciliğini Ogdurmuş'ın aktarması⁷¹ bir ders niteliği taşımaktadır.

⁶⁶ **4710.** şanı ol bu dünya tilep tutğuçı / öziğe temür kend tura yapğuçı

Dünyayı isteyip, eline alan ve kendisine demirden şehir ve kale yaptıran kimse nerede.

4711. şanı ol otun it bu dünya bulup / yaşıl kökke söndi kara kuş münüp

Bu dünyayı bulan ve kartala binerek, mâvî göğe çıkan o küstah köpek nerede.

4712. şanı ol bayat men tığüçi otun / teñizde çoğı ıdı teñri töbün

Ben Tanrıyım diyen ve sonunda Tanrının denizin dibine gönderdiği küstah nerede.

4713. şanı ol bu dünya neñin tırgüçi/ neñi birle yirde çoğı bargüçi

Bu dünya malını toplayan ve malı ile birlikte yerin dibine geçen insan nerede.

4714. şanı ol toğardın batarka tegi / yorıp il tutuğlı bu dünya begi

Doğudan batıya kadar sefer ederek, birçok memleketleri hâkimiyeti altına alan dünya beyi nerede.

4715. şanı ol tayağı yılan bolğuçı / teñiz yarlıp ötrü yorıp keçğüçi

Asası yılanı çevirilen ve deniz yarılarak, oradan yürüyüp geçen insan nerede.

4716. şanı ol peri kuş bu yalñuğ öze / uluğluk kılığlı kılınçı tüze

Peri, kuş ve insanlara hükmeden o âdil insan nerede.

4717. şanı ol ölüğ tırgürügli kişi/ ölümke tutuğ boldı añır işi

Ölüleri diriltiren insan nerede; o da nihâyet ölümün esiri olmuştur.

⁶⁷ **4752.** negü tir eşitgil ıla erkini / tapuğçı törüsin ayur kör anı (Arat, 1979: 475).

Hizmetkârlık âdâp ve erkânı hakkında ıla büyüğü ne der, dinle.

⁶⁸ **4992.** bu sözke egildim birür men boyun / ziyaret kılayın añar men bu kün

Bu söz karşısında boyun eğiyorum; ben bugün, onu ziyaret ederim.

4993. munıñda oza barmadım men añar / öz aşğı tiler erdi mindin sıñar

O benden bir fayda beklediği için, bundan önce ben ona gitmedim.

4994. anı çoğtı tuttı könilik yolın/ kirür men könilikke köndüm bilin

Şimdi o bundan vazgeçti ve doğru yola girdi; ben de bu yola giriyorum; onun arzusunu yerine getireceğim emin ol.

4995. barayın iligke ilig kelmesün/ mañar tegsü emgek añar tegmesün

Ben hükümdara gideyim, o buraya gelmesin; bu zahmete ben katlanayım, o eziyet çekmesin.

4996. ilig il begi ol buñunğa uluğ / añar kılğı hürmet ağırlıq kamuğ (Arat, 1979: 498).

Hükümdar memleketin beyi ve halkın büyüğüdür; ona her türlü hürmet ve tazimi göstermek lâzımdır.

⁶⁹ **5047.** ağakın yorığlıka emgek tegir / köñül birle mañsa ol emgek barr

Yayan yürüyen insan zahmet çeker; fakat gönül arzusu ile yürüyünce, bu zahmet ortadan kalkar.

5048. köñül birle keldim saña ay ilig / kaçan tegge emgek yetürgil bilig

Ey hükümdar, ben sana gönül arzusu ile geldim; bu bana niçin zahmet olsun.

⁷⁰ **5054.** yanut birdi oğğurmuş aydı selam / bilip kılmadım men eñ aşnu ulam

Odgurmuş bir yerden sonra Hükümdar ve Sarayı başbaşa bırakır. Hükümdarın yine kendi gibi insanlar tarafından başa getirildiğini ve insanların kendilerini kendi hükümleriyle muhtaç bıraktıklarını⁷²söyletir.

Odgurmuş cevap verdi ve: Ben bilerek bunu yaptım ve önceden selâm vermedim dedi.

5055. selam ol kişiye selamet yolu / selam kıldı erse uruldı ulı

Selâm insana selâmet yoludur; kim selâm verirse, karşısındakine te'minat vermiş olur.

5056. selam ol kişiye iminlik aman / selam kılsa ötrü imin boldı can

Selâm insan için emniyet ve selâmettir; selâm veren kimse karşısındakinin hayatını emniyet altına almış olur.

5057. muñar menzetü keldi emdi bu söz / eşitgil munı sen aya köñli tüz

Şimdi buna benzer bir söz vardır, ey temiz kalpli insan, dinle.

5058. aman birdi erke selam kılgıçı / selamet bolundı 'aleyk alğıçı

Selâm veren kimse insana âmân verir; selâmı alan kimse, selâmette olur.

5059. selam ol selamet kişi şerrine / selametlık aldı yanut kılgıçı

Selâm insanı insanların şerrinden korur; selâma mukabele eden kimse selâmetini te'minat altına almış olur.

5060. uluğlar kerek kim kiçigke selam/ aşundursa ötrü bolur iş tamam

Büyüklerin küçüklere selâm vermesi lâzımdır ve böylece işler yoluna girer.

5061. kiçig tutsa kılsa uluğlar sözi / selamet tirildi kutuldı özi

Küçükler büyüklerin sözünü dinler ve ona göre hareket ederlerse, selâmetle yaşarlar ve emniyette olurlar.

5062. kiçig bolsa imin uluğ şerrindin/ selamet bolunsa umup hayırındın

Küçükler büyüklerin şerrinden emin olmalıdırlar; böylece onlardan hayır umarak, emniyet içinde yaşarlar.

5063. meniñdin iligke kaçan tegge şer / kiçig men kiçigdin negü yası bar

Benden hükümdara ne gibi bir kötülük dokunabilir; ben küçüğüm, küçükten büyüğe nasıl bir zarar gelebilir.

5064. ilig elgi barça buğunka uzun / negü kılsa kılgay tügülse yüzün (Arat, 1979: 505).

Hükümdarın eli bütün halka uzanır; gazaba gelirse, istediğini yapabilir.

5065. körü bar kara begke kılmaz selam/ bu ma'ni için ol ay bilgi tamam

Dikkat et, selâmın bu mânasından dolayı halk beye selâm vermez, ey bütün bunları bilen insan.

⁷¹ **5174.** ay beg men tigüçi beğütme köñül / vefasız turur dünya devlet töñül

Ey ben beyim! diyen, gurur getirme; dünya ve saadet vefasız ondan vazgeç.

5175. bu dünya kutıña inanma ayıg / mançsız turur kör kılnıçı yayıg

Bu dünya saadetine pek güvenme; onun tabiati dönektir, ona inanmayın.

5176. ay ilig bu karşı bu ordu orun / saña tegmişi bir tüşün ol körün

Ey hükümdar, bu köşk, bu saray, bu taht senin için, dikkat et, ancak bir durak yeridir.

5177. seniñde ozakı tüşüp keçtiler / yirikmedi tüşte uđu köçtiler

Senden evvelkiler oraya uğrayıp, geçtiler; menzilde yerleşmediler öncekileri takip ederek, göçtüler.

5178. saña tegdi emdi bu ordu orun / köçüñni özüñde oza ıđ burun

Bu saray ve taht şimdi sana ulaştı; göçünü kendinden önce gönder.

⁷² **5192.** kalın halk öze kıldı elgin uzun / tilek arzu birdi yonık til sözün

Kalabalık halk üzerine seni hâkim kıldı; dilek ve arzularını verdi ve fermanlarını yürüttü.

5193. sini teg et özlüg bayat kulların / saña kıldı muñluğ körür sen barın

Senin gibi olan Tanrı kullarını sana muhtaç etti; işte bunların hepsini görüyorsun.

Ogdurmuş devlet geleneğini biliyordu. Ogdurmuş, yaşadığı dönemin sosyal ve siyasi olaylarına da hâkimdi. Ogdurmuş, Ay Toldı-Ögdülmiş zincirinin entelektüel halkasıdır. Hitap ettiği hükümdarın kim olduğunu onu hanedanı ülke yönetimine hâkim olmuş babası hakkında da bilgi sahibidir⁷³. Ogdurmuş softa zahid ya da sadece bir Budist/Budist rahip olarak bu kadar demokratik bir söylemden bahsedebileceği düşüncesinde değiliz. Ogdurmuş'ın bağnaz bir softa veya her şeyi boş vermiş Budist bir kişilik olarak görmemekteyiz. Halkın (avamın) durumunu olabildiğince ayrıntılı anlatabilen sarayı konuşturabilen⁷⁴ Ogdurmuş aslında duyarlı ve yönetimin vaz geçilmez bir parçası olarak değerlendirilmelidir. Ogdurmuş bağnaz bir softa, neme lazımcı bir zahid veya Budist rahip konumunda olsaydı Ögdülmiş için toprak (vatan) gibi kutsal bir deşeri hatırlatmaz ve halkı üzerinde etkili olamazdı.

Ogdurmuş, Halka hizmeti savunur⁷⁵. Bazı söylemlerinin ise günümüz devlet anlayışı ile uyduğu söylenebilir⁷⁶. Ogdurmuş vezir, kadı ve hükümdara vekâlet eden kişinin önemine değinir⁷⁷.

⁷³ **5151.** ay ilig bağa kör seniñde oza / beg erdi atañ ilde erk türk tüze

Ey hükümdar, bak, memlekette senden önce idareyi elinde tutan bey senin baban idi.

5152. hazine haşem sü içisi bolup/ tirildi bir ança tilekin bulup

Hâzinesi, maiyeti ve askeri vardı; bunlara dayanarak, her isteğini buldu ve böylece bir müddet yaşadı.

5164. kalın aç bõriler yığıldı saña/ koyuğ keç küdezigil ay ilçı toña

Bir sürü aç kurt senin etrafına toplanmıştır; ey kahraman hükümdar koyunları iyi muhafaza et.

5165. ilinñde biregü kiçe kalsa aç /anı sindin aytur bayat közni aç

Memlekette bir kimse bir gece aç kalırsa, onu Tanrı sana soracak gözünü aç.

⁷⁴ **5238.** negü tir eşitgil bilig bulmuş er / bilig birle ilde ağır bolmuş er

Bilgi elde eden ve bilgi ile memlekette hürmet kazanmış olan insan ne der, dinle.

5239. bayat birse ' izzin yok ol gâyeti/ öküş rahmet içre özün rahatı

Tanrı izzet verirse, bunun sonu yoktur; bol rahmet içinde rahat yaşarsın.

5240. kalı öz kürese uçuzluk anuğ / uçuzluk kıyınka kimiñ tağati

Eğer ondan kaçarsan, zillet hazırdır; zilletin azabına kim tahammül edebilir.

5241. ay ilig otaçı sanı sen bu kün / buñun barça iglig saña muñluğun

Ey hükümdar, sen bugün bir hekimsin; halkın ise sana muhtaç olmanın hastasıdır.

5242. kayusı kötürmiş bolur küç irinç / kayusı çığaylık bile yir sakınç

Bazısı darlığa düşmüştür ve bedbahttır; bir kısmı da fakirlik ıztırâbı içindedir.

⁷⁵ **5288.** aya beg katıglan bu tağat teñi / törü kııl buñunka tegürgil onı

Ey bey, gücün yettiği kadar kanunu tatbik et ve halkın hakkını vermeğe çalış.

⁷⁶ **5311.** bu din dalı dünya dalı karşı ol/ yağuşmaz ikigün yolu yarşı ol (Arat, 1979: 528).

Din dalı ile dünya dalı birbirine karşıdır; ikisi birbirine yaklaşmaz, bunların yolu birbirini keser.

5312. bu din dünya birle birikmeki sarp/ kawaşmaz ikigün munı bilse tap

Dinin dünya ile birleştirilmesi güçtür; bu ikisi biraraya gelmez, bunu bilmek kâfidir.

5313. birisi yağusa birisi tezer / iki birle tutsa kişi yol azar

Biri yaklaşırsa, diğeri kaçır; ikisini birlikte tutmak isteyen kimse yolunu şaşırır.

⁷⁷ **5328.** ay ilig keç ödrüm tile üç kişig / anıñda basa bir bu üçke işig

Ey hükümdar, şu üç işe çok seçkin kimseleri ara ve bu işleri onlara ver.

5329. bularda biri kağı yinçke arığ / sakınuk kerek tegse halkka asığ

Bu konuşmadan belki de yaklaşık bir ay sonra kadar Ögdülmiş Odgurmuş'ın yanına giderek kendisinin yanlış yolda olduğunu ve ahiretini kaybettiği düşüncesiyle Odgurmuş'ın yanına gider⁷⁸. Odgurmuş bu beyitlerle Ögdülmiş'in görevini bırakmaması gerektiğini bunun daha kötü bir günah olduğunu ifade etmiştir. Odgurmuş devlet işlerine Ögdülmiş gibi vakıf olmadığını böyle bir ortamı bilmediğini ve yaşamadığını ifade etmiştir⁷⁹. Burada aslında herkes doğduğu kaderin gerektirdiğini en iyi şekilde yaparak kendi kurtuluşunu belirlediğini ifade etmiştir. Kendisi için günah olabilenin Ögdülmiş için olmayacağını ifade eder. Ögdülmiş için günah olanın kendisi için olmadığını beyitlerle ifade etmiştir. Ayrıca hükümdarın kendisi için yaptıklarını boşa çıkarmak olduğunu düşünerek Ögdülmiş'e telkinlerde bulunur⁸⁰. Ayrıca sahip

Bunlardan biri kadıdır; halka faydalı olabilmesi için, onun çok temiz ve takva sahibi olması lâzımdır.

5330. ikinci hâlifet kerek çın bütün / buğun bulsa inçlik tirilse kıtun

İkincisi hükümdara vekâlet edecek olan kimsedir; halkın huzur bulması ve saadetle yaşaması için, bunun dürüst ve güvenilir bir kimse olması şarttır.

5331. üçüncü keç öğrüm kerek bu vezir / buğunğa negü tegse mundın tegir

Üçüncüsü vezirdir; bunun çok seçkin bir kimse olması lâzımdır; halka ne gelirse, ondan gelir.

5332. bu üç işte bolsa kişisi köni / buğun inçke tegdi yaradı küni

Bu üç işe bakan kimseler doğru olursa, halk huzura kavuşur, günü aydın olur.

⁷⁸ **5690.** uğımış bu köñlüm özüm gâfleti/ mini oğguru birdi öğlek öti

Gâflet yüzünden bu gönüm uyumuş idi; bu zemâne nasihati beni uyandırdı.

5691. köñül közi birle bağıp teğledim / özüm yolda azmış turup tağladım

Gönül gözü ile bakarak, şöyle bir denedim ve doğru yoldan ayrılmış olduğumu hayretle gördüm.

5708. elig til uzattım kişike telim/ anıñ ' uzri kılsu bu kün bu tilim (Arat, 1979: 566).

İnsanlara karşı pek çok el ve dil uzattım; bugün dilim bunlardan istiğfâr etmelidir.

5709. kişig satğayı men yorıdım öküş/ özüg satğayın men ay erde küsüş

Ben insanları çiğneyerek, çok dolaştım; ey insanların azizi, artık kendimi ayak altına almalıyım

⁷⁹ **5749.** özüm dünya devlet bolup körmedi/ tilek arzularğa köñül birmedi (Arat, 1979: 570).

Ben şahsen dünya ve devletin ne olduğunu görmedim, dilek ve arzulara da gönül vermedim

5750. buğun birle kıtlıp yorıñ tüzmedim/ ya begler bile men kılık bilmedim

Halk ile karışarak, hareketlerimi onlara uydurmamış olduğum gibi beylerin maiyetinde yaşamamın usûl ve âdabını da öğrenmedim.

5751. özüm körmedi bu ağun malını/ ya eğgü isiz bu kişi hâlini

Ben bu dünya malını görmediğim gibi, iyi veya kötü, bu insani hâline de vâkıf değilim.

5752. bu hâliğ bilirden naru barsa men / içi artaq erdi tapuğ kıoğsa men

Bu durumu bile bile ben oraya gider ve ibâdeti bırakırsam, çok fena bir iş yapmış olurum.

⁸⁰ **5769.** bağa kör sen emdi ilig eğgüsin / özün buldı ni' met yigü keğgüsin

Şimdi hükümdarın iyiliği için çalış, sen ondan, yiyecek, giyecek gibi birçok nimetler gördün.

5770. bu erdem bilig ya ukuşğa kamuğ / sebeb boldı ilig açıldı kıpuğ

Bütün bu faziletlere, bilgi ve anlayış sahibi olmana hükümdar sebep oldu ve bu yüzden sana bütün kapılar açıldı.

5771. sini at ayağ birle kıldı uluğ / saña eğgüülükke ol açtı kıpuğ (Arat, 1979: 572).

O sana unvan ve rütbelere verdi, seni yükseltti; iyilik kapılarını sana açtı.

5772. unıtıñmu erki bu eğgüleriğ/ yanut kıлмаğumu ay köñli tirig

Bu iyilikleri, acaba unuttun mu; ey gönülü diri; bütün bunlara karşı hiç bir mukabelede bulunmamalı mı?

olduğu mal varlığını da halk ve devlet yolunda harcaması gerektiği öğüdünü verir⁸¹. Metinde bu bölümden sonra devletin kanunla ayakta durduğu ve işlerin yoluna girdiği görülmektedir⁸². Odgurmiş’in konuşmalarıyla ve telkinleri ile birlikte Ögdülmiş ve Kün Togdı kut’a ulaşırlar⁸³.

Türk Mitolojisi ve Odgurmiş

“Manas ve Çoralar arasındaki baba oğul ilişkisi ve Manas’ın vasiyetini sadece aile için değil çoraların geleceği için de bırakması (Yıldız, 1995: 181- 182)” Kutadgu Bilig’de sadece Odgurmiş bağlamında bakılırsa ölmeden Ögdülmiş ve Kün Togdı’ya bıraktığı vasiyet ile benzerlik gösterebilir. Odgurmiş’in vasiyet olarak bıraktığı öğretiler, bir sopa ve kap kakak ilerdeki işlerde Kün Togdı ve Ögdülmiş’e rehber olması içindir.

Destanların genellikle son aşamalarında görülen liderlerin yanındakilerinin zaaflarına kapılıp kendini değersizleştirilmesi unsuru Kutadgu Bilig’de dolaylı olarak psikolojik kalıntılarını hükümdarda metnin seyrinden görebiliriz. Metnin yarısında Kün Togdı’ya verilen öğütler üzerinde nitelik açısından Odgurmiş’in çok etkin olduğu görülür. Yer yer Kün Togdı’nın Odgurmiş’in yanında kendini yetersiz ve aciz hissettiği de beyitlerden anlaşılmaktadır. Yeri

5779. sen oğlan kiçig erken öldi atañ / bilig erdem üstep kızartmadıñ eñ

Sen henüz küçük iken, baban öldü; sen de bilgi ve fazilet kazanarak saadete ermemiş idin.

5780. ilig aldı körgil igiğti sini / anın bolduñ emdi kişiler sanı

Hükümdar seni aldı ve terbiye etti; bu sayede imdi sen insanlar sırasına girdin.

5781. bu kıl küñ at ağır bu yir suw kamuğ / iligdin tegip açtı devlet kapuğ

Bu kul cârîye, at aygır ve bütün bu yer su hükümdardan geldi sana devlet kapısı açıldı.

5782. özün buldı ni’ met kamuğ eğgülük / yağıldı atıñ ilde bolduñ külüg

Sen her türlü nimet ve iyilikleri buldun; adın memlekette yayıldı ve sen de meşhur oldun.

5783. yararmu saña emdi yandru turup / özün yüz ewürse yağı teg bolup (Arat, 1979: 573).

Şimdi bütün bunlara karşı kalkıp, düşman gibi, ondan yüz çevirmek sana yakışır mı

⁸¹ **5803.** ajun malı tirdiñ özün boldı bay/ kewel mindiñ arķun yime tazı tay

Sen dünya malını topladın ve zenginleştin; her türlü arap atlarına, cins atlara ve taylara mâlik oldun.

5804. iligke yuluğ kılğıl işlet bu neñ / tilekleri bolsu kızıl kılsu eñ

Bu malı kullan ve hükümdarın uğrunda onları fedâ et; onun arzuları yerine gelsin ve yüzü gülün.

⁸² **5941.** ıatığlandı ögdülmiş anda naru / kamuğ işni kıldı ađaķın örü

Ögdülmiş bundan böyle gayretle işe sarıldı; durup dinlenmeden, bu işler ile meşgul oldu.

5942. buğun inçke tegdi itildi ajun / erejlendi ilig awındı özün

Halk huzura kavuştu, dünya düzene girdi; hükümdar rahatladı ve memnun oldu.

5943. ili toldı eđgü du’ a birle söz/ atı ıaldı meñü bolup yitgüsüz

Memleketi hayır duâ ile medh u senaya büründü; adı ebedileşti ve unutulmaz oldu.

5944. ne eğgü turur kör bu eğgü törü / törü birle beglik turur ol örü

Bak, bu iyi kanun ne kadar güzel bir şeydir; beylik kanun ile ayakta durur.

⁸³ **5950.** bir ança yime keçti öğlek kün ay / ajun körki keldi buğun boldı bay

Zaman, aylar ve günler bir müddet bu minvâl üzere geçti; dünya güzelliğini buldu ve halk zengin oldu.

5951. tuman toz arıdı açıldı tañuķ / tüzüldi süzüldi kamuğ bulғанuķ

Toz, duman ortadan kalktı, ruhlar inşirâha kavuştu; her türlü bulanık işler süzüldü ve düzene girdi.

5952. şükür kıldı ilig bayatķa yana/ telim öğdi birle oķıdı sena

Hükümdar tekrar Tanrıya şükür etti; ona çok hamd ve senâ bulundu.

geldiğinde Kün Togdı ve Ögdülmiş bu işleri bırakıp inzivaya çekilmek ister fakat Ogdurmuş onun siyasi ve toplumsal kimliği için bunun mümkün olmayacağı konusunda Türk devlet geleneği ve kültüründen izler barındıran sözleri ile ikna eder.

“Mit kahramanının karakterce son derece basit (tek çizgide) bir şahsiyet olması gerektiği, onun psikolojisinin kara veya ak renle verilmesi gerektiği, iç aleminin olumlu ya da olumsuz özelliklere sahip olması, psikolojik ve manevi karmaşıklığının ona yabancı bir durum olması, tek renk ve tek sıfatta görülmesi, yapacağı her hareketi tahmin etmenin mümkün olması (Abdulla, 2017: 70- 71)”

düşüncelerini dolaylı olarak Ogdurmuş'ta somutlaştırılmış şekilde bulabiliriz. Burada sıra dışı bir özellik olmadan Ogdurmuş'ın iç dünyası ve kişiliğini mit kanunu sınırları içerisinde yorumlayabiliriz. Ogdurmuş, Kutadgu Bilig'de her zaman düşüncelerinde kararlı, karşı tarafa saygılı fakat kendinden ödün vermeyen bir taraftadır. Söylenen düşüncelerinden de hafızasında bir Türk kültür dokusu/kültürel mitoloji kalıntıları veya atalarının tarihi hakkında bilgiler barındırdığını görebiliriz. Görüldüğü gibi bütün kültürler Kutadgu Bilig'i kendinden gördüğü gibi Ogdurmuş da evrensel bir özellik taşımaktadır. Bu evrenselliğin kurulduğu temel de Türk düşüncesi ve kültürüdür.

Karahanlı saray ve coğrafyasından ayrı bir yaşam alanı olarak yapılandırılmış olan Ogdurmuş'ın mekanı (dağdaki evi) mitik bir mekan özelliği göstermektedir.

“Mit, kolektifin belirli bir zaman noktasındaki düşünce biçimidir, tefekkür tarzıdır. Mit, dünyayı idrak etmenin öyle kolektif bir usulüdür ki bu algılama zamanında dünyanın ilkel bütünlüğü, tekdüzeligi henüz bozulmamış, farklı kısımları ve yönleri ayrılmamıştır. Dünyayı algılama ile bu algının tasviri arasında çok sonraları ortaya çıkan aktarıcının, yani sanatkarın işlevi burada henüz minimum düzeydedir (Abdulla, 2017: 73)”

Bu dağ evinin kökenlerini Türk mitolojisindeki dağ simgeçiliği ile yorumlayabiliriz. “Türkçede tagdın (dağ yönü) denen kuzey yönünde gece ve kış mevsiminde, su unsurları, kara renkte, çift sayılarda, ikinci derecede şahıslarda ve dişlilik kavramında tezahür ettiği düşünülmüştür (Esin, 2004: 26).”

“Dağ kavramı Köktürklerden itibaren Türklerin yaşantısı için önemli bir simgedir. Dağ eğer ağaçlı bir yoldaysa “Ötüken” veya demirciliğin bir simgesi olabiliyordu. En ünlü yış olarak Ötüken yış gösteriliyordu. Vladimirtsov ve Pelliot'a göre Türklere devlet kutu veren bir Yer Tanrısının makamı olarak sayılıyordu (Esin, 2004: 32)”. Esin dağ simgeçiliğini aynı zamanda universalizm yönüyle de yorumlamıştır.

“Köktürk Yazıtlarında da universalizm'in bir diğer vechesi olan devletçiliğin de görüşleri kuvvetle hissedilir. Türk kağanı, gök Tanrısı, Teñri Kan'a Han'a mümasil ve ondan kut almış bir hükümdar sayılıyordu. Semavi Türk hükümdarı mekan bakımından da göğe yakın Altın Dağ diye anılan bir zirvede veya Ötüken Yış gibi mukaddes bir ormanlı dağda otururdu. Türklerde Ötüken Yış'a semavi bir mana verilmiştir. Semâvî dağ gök ile yer arasında yükselen bir mihver gibi, gök Tanrısı'na kurban verilen bir yerdir. Ağacı ise kut veren yer Tanrısı ile Kök Türk Kağan sülalesinin timsalidir (Esin, 1978: 88).”

Ogdurmuş'ın saraydan ayrı ve toplumdan uzaktaki evi onun hayatta ne yapmak istediğini metinde yansıtmaktadır. İki hastalık ve ölüm üzere toplamda beş kez Ögdülmiş tarafından bu eve ziyaret gerçekleştirilir. Burada Ogdurmuş'ın dağ evi mitolojik bir mekan olup bir düşünce ve ideoloji sembolü olarak Türk'ü sembolize etmektedir.

Yusuf, Kutadgu Bilig'de yazının önemine de değinmiştir. Mektuplaşmalar Ogdurmuş ve Hükümdar arasında iki defa geçmektedir. Mühürlü mektubu ulaştırma işlevi üstlenen Ögdülmiş mektubu sözün doğrulayıcısı ve kendinden daha üstün görür. Hükümdar -ricalarını- Ogdurmuş'a

iki defa mektupla yollar. Diyaloglar arasında da mektup ve yazının önemini ifade eden beyitler vardır. Söz ve yazı ile dilekler, arzular ve öğütler iletilir. Sözlü ve Yazılı kültürün önemini hem Kün Togdı hem de Ogdurmuş aracılığı ile ifade edilmiştir⁸⁴. Eserin sonunda ise yazının/mektubun yerini dünyaya bırakılan taştan bir kap kacak ve değnek alır. Ogdurmuş’ın ise seçmelerini istediği değnek ve bir kaptan Ögdülmiş’e düşen kap ve Kün Togdı’ya düşen değnek bir metaforik mektup örneğidir. Mektuplaşma/ haberleşme, aracı yollama geleneğini bizi Türk dili tarihinin en eski metinlerine kadar ulaştırabilir. Bu haberleşmenin Ogdurmuş ve Hükümdar arasında geçmesi Ogdurmuş’ın mektuplaşma içerisinde yer alması onun tarihi Türk dili alanındaki yerini tayin ve tahayyül etmemize yardımcı olabilir.

“Yazı, hâkimiyet tarzlarını genişleten, güçlendiren, insanlar ve devletler arasında ilişkiler kuran, yakınlıkları çeşitlendiren ve en önemlisi kolaylaştıran bir vasıttır. Yazının, ilk meşru tezahürüne milletlerarası mahiyetli piktogramlarla başlaması ve daha sonra asırlar geçtikçe, iç ve dış görünümünü geliştirdikçe millî özellikler kazanmaya başlaması dikkat çekicidir. Eşyalardan oluşan ilk mektubu hatırlayalım. Kadim dünya tarihçisi Herodot, İskitlerin kendileriyle savaşan İranlılara şöyle bir “mektup” gönderdiklerini kaydetmektedir. Bu “mektup” bir kurbağa, bir sıçan, bir kuş ve beş oktan ibaretti. Henüz yazının kendisi yoktur, ama alametleri artık vardır (Abdulla, 2017: 83- 84).”

Yazının daha olmadığı sembolik mektupların var olduğu mitolojik dönemden kalıntıların Kutadgu Bilig’de olduğunu görüyoruz. Bu konu hakkında Nalbant, Kutadgu Bilig’de hükümdarın Ogdurmuş’a ve Ogdurmuş’ın hükümdara olan mektuplarından hareketle Eski Türk mektup geleneğini İslâmî çerçevede yorumlamıştır. Mektuplar ayrıntılı şekilde söylem ve edim açısından incelenerek inanç ve gelenek farklarıyla Eski Türk mektup geleneğinin XI. yy’da Kutadgu Bilig içerisinde yeniden yapılandırılması şeklinde yorumlanmıştır. “Eski Uygur mektup geleneği ile Kutadgu Bilig’deki mektuplar arasında inanç ve gelenek bakımından farklılıklar bulunmasına rağmen Kutadgu Bilig’deki mektupların eski Türk mektup geleneğine dâhil edilmesi (Nalbant, 2013: 28)” Ogdurmuş’ın tarihi Türk dili alanındaki yerinin belirlenmesi bakımından bir ölçüt olabilir. Bu açıdan Ogdurmuş metnin merkezi bir kişiliği durumundadır. Çünkü Türk devlet geleneği ve kültürü ile ilgili kült durumundaki unsurlar Ogdurmuş’ın bulunduğu bağlamlarda, yeri geldiğinde onun sözleriyle ve onunla ilgili olay ve bağlamlar içerisinde aktarılmıştır.

“Soru soran “hâl”dir, soruya cevap veren “geçmiş”tir, soru soran “tecrübesizlik”tir, soruya cevap veren “tecrübe”dir, soru soran “kuralsızlık”tır, soruya cevap veren “kural”dır, düzendir, kısacası soru soran genç, yeni hayata atılmış yazıdır, soruya cevap veren ihtiyar, tecrübeli mittir (Abdulla, 2017: 100).” Kutadgu Bilig’de Ay Toldı- Kün Togdı; Ay Toldı (ölüm döşeği)- Ögdülmiş; Kün Togdı- Ögdülmiş; Ögdülmiş- Ogdurmuş; Ogdurmuş- Kün Togdı; Ögdülmiş- Kumaru; Ogdurmuş (ölüm döşeği)- Ögdülmiş arasında geçen sistematik soru-cevap konuşmalarında Türk düşünce sisteminin bilgin temsilcileri başta Ogdurmuş olmak üzere Ögdülmiş ve Ay Toldı diyaloglarını an, geçmiş, gelecek; tecrübe ve tecrübesizlik, kural ve kuralsızlık bağlamlarında değerlendirebiliriz. Bu aktarımlar metinde yer yer Yusuf- Ogdurmuş-

⁸⁴ 3812. ayur men bitidim tilekim sözü / tilin sözleşmiş söz eşittir tüzüm

Sonra; Ben arzumu ve sözümü yazdım; ağızdan söylenen sözleri de kendin duydun dedi.

3813. tilin me ötüngil eşitsün ilig / çoğu birsi mindin kötürsü elig

Bunları şifahen de arzet, hükümdar işitsin; beni kendi hâlime bıraksın ve benden elini çeksın.

3814. yalawaç söz iltür yanıtı kolar / yanıt söz eşittir tegür ay unur

Elçi söz iletir ve cevabını ister; cevabını duydun, ey kudretli insan, onu götür.

3834. қадаşı узатты көр өгдүлmişиг / tutuzdı тақи söz ömiş bilmişиг

Kardeşi Ögdülmiş’i uğurladı, şifahen beyan ettiği fikirlerini de ona emanet etti.

Türk beyleri ve sözcüleri/bilginler zinciri ile cevaplanır ve devam eder.

Kutadgu Bilig’de destanlardan kalmış olan mitik yasaklardan bazıları sözle ve yaşam tarzı ile dolaylı olarak ifade edilmiştir. Kişisel menfaatleri toplum menfaatlerinden üstün tutma yasağı, merkezi otoriteye isyan yasağı yanında, ahlaki yasaklardan babaya itaat etmeme yasağı, yalan söyleme yasağı, yalnız başına karar verme yasağı gibi unsurlar tarihi metinlerde (Oğuzlar) yer aldığı gibi Kutadgu Bilig’de yer almaktadır. Kişisel menfaatleri toplum menfaatlerinden üstün tutma yasağı, babaya itaat etmeme yasağı, yalan söyleme yasağı gibi mitik yasakları Oğuzlar’ın yaşam tarzında ve söylemlerinde görülmektedir. Bu düşünceler öncelikli olarak bir Türk kültür düşüncesidir. Burada devleti yeniden canlandıran, ayağa kaldıran, yeniden inşaa eden bir Oğuzlar’ın görülmektedir.

Kün Togdı ve Ögdülmiş Oğuzlar’ın ölümünden sonra kendilerini devlet ve halk için çalışmaya yönlendirmişlerdir. Ne için dünyaya geldilerse o yolda çalışmak için kendilerini adanmışlardır. Bu adama tıpkı Oğuzlar’ın onlara ölmeden bıraktığı bir vasiyet gibidir. Bunun kökenini Gökyay’ın da ifade ettiği gibi Dede Korkut destanlarında kişinin kendini feda etme motifinde bulabiliriz.

“Beyrek çoktan öldürülüp hayattan çekildiğinde, Kazan Bey’in onun hayatını kurtarmak için kendini feda etmesi söz konusu değildir. Fakat onun öcünü almak için Kazan’ın ölümü göze alması yani kendini onun yoluna feda etmesi söz konusudur. Demek ki yalnız sağ olanlar için değil ölmüş olanlar için de bu âdet yürürlüktedir. Burada bundan önceki örneklerde görüldüğü gibi feda edilen şey bir sadaka, bir kurban değildir. Kazan Bey’in başında çevirdiği süngü de değildir. Burada başı üzerine çevirmek herhangi bir canlı veya cansız feda etmek değil, bir kişinin sevdiği uğruna, o sevilen ölmüş bile olsa kendisini ortaya koymasındır (Gökyay, 2007: 1040).”

Bayat’ın da çalışmasında ifade ettiği gibi Oğuz Kağan da Kutadgu Bilig’in kişilerinde kendini bu yönde yaşatır:

“Semantik planda Oğuz, arkaik kahraman tipinden zamanla tarihî kahraman tipine geçiş yapmıştır. Yazılı Oğuz destanlarında ve araştırmalarda Oğuz’un Mete, Buğra Han, Cengiz vb. ile aynılaştırılması Türk düşüncesinde bu kahramanın mitolojik ve tarihî durumu ile ilgilidir. Bununla beraber Oğuz’un varlığına kabuk değiştirmiş şekli ile ayrı ayrı edebi türlerde de rastlamak mümkündür. Demek Oğuz, bir ecdat, kurucu kahraman gibi Türk kültürünün bütün katmanlarında mevcuttur. Bütün bunlar Oğuz tipinin öğrenilmesinde mühim rol oynamaktadır (Bayat, 2018: 42).”

Ay Toldı’nın hükümdarın huzuruna çıkarak ona yardım etmesi Oğuz Kağan destanında görülen statü değiştirme olayına örnektir. Bu statü değiştirmeden Oğuzlar’ın etkilenmemektedir. Metinde Ögdülmiş’in sıradan bir akrabası sayılırken birden devlet işlerinde önce Ögdülmiş’e sonra Hükümdara yardım etmesi gereken aranan bir şahsiyet olmuştur.

Bu destanlardaki “bir ideal peşine düşme motifi” ise Kutadgu Bilig’de görülmektedir. Ay Toldı kendini ilmî anlamda geliştirdikten sonra hükümdarın peşine düşer. Tıpkı Oğuz Kağan’ın devlet kurma düşüncesi gibi (Bayat, 2018: 41) Oğuzlar’ın da devlet pek çok devlet bilgisine sahip olmasına rağmen daha geri planda kendi ideali için dünya nimetlerinden kendisini arındırmış uzak durmuştur.

Oğuzlar’ın Kün Togdı’ya huzuruna çıkması için şart koşması (kendi çıkarı için değil) devlet yönetme ciddiyetinin farkında olduğunu göstermektedir⁸⁵. Oğuzlar’ın Kün Togdı ile konuşmasında geçen deneme ve sınama motifi Türk kültürü ve Türk destanlarında geçer⁸⁶.

⁸⁵ 3737. velikin bu bir kaç müni bar adın / özüm barsa yası ma kelgey kişin

Fakat bunun bir kaç kusuru da vardır; eğer ben oraya gidersem, bu iyilikleri zararlar takip edecektir.

Sonuç

Oğurmuş'ın kişiliği hakkında 1967 yılından beri yapılan çalışmalarda Oğurmuş'ın Budist (Çağatay), Türk-İslam ve İslâmi (Dilâçar, Şeker), Kùltürlerarası (Küyel), Türk kùltürü (İnan, Kazmaz, Nalbant, Özönder) izleri taşıdığı şeklinde üç farklı görüş vardır. Bu çalışmada, Oğurmuş sözlerinin merkeze alındığı alıntılardan hareketle Türk kùltürü/Türk mitolojisi desteğinde Oğurmuş'ın Kutadgu Bilig ve Türk kùltüründeki yeri açıklanmıştır. Türk devlet geleneği (İnan, Kafesoğlu, İncalık, Genç, Kazmaz) ve Türk mitolojisi (Gökyay, Ögel, Esin, Bayat, Abdulla) bağlamında Oğurmuş'ın Türk düşüncesindeki yeri tespit edilmiştir. Geçmişten günümüze kadar yapılan her bir Kutadgu Bilig çalışması Türk Kùltürü açısından son derece kıymetlidir. Türk mitolojisi ve Türk kùltür tarihi odaklı açıklamalar Oğurmuş'ın Türk kùltürü ve Türk düşüncesindeki yerini tartışılmaz kılmaktadır. Oğurmuş Kutadgu Bilig denizinde Türk kimlikli ve Türk renkli bir su damlasıdır.

3738. olarda biri bu tapuğ bilmez öz / barıp tapnumasa yaramağa yüz

Bunlardan biri ben şahsan bu hizmetleri bilmiyorum; gidip de hizmet edemezsem, benden hiç kimse memnun kalmaz.

⁸⁶ **3755.** ay ilig bu dört hacetim kııl reva / saça tapnayın men elig yüz owa

Ey hükümdar, şu dört hacetimi yerine getir; ben de el ve yüz öperem, sana kulluk edeyim.

3756. tiriglik kólur men özüm ölgüsüz / yigitlik tiler men qarı bolğusuz

Ben ölümsüz bir hayat isterim, ihtiyarlığı olmayan bir gençlik dilerim (Arat, 1988: 272).

3757. esen tut mini sen tuçı ıgsızın / bayutđıl çığay kıılmağıl neşsizin

Sen beni dâima sıhhat içinde ve sağ tut; zenginleştire ve hiç bir vakit fakir ve malsız bırakma.

3758. bu dört neğ mağa bir saça tapnayın / sewüğ can yuluğlap özüm itneyin

Bu dört şeyi bana te'min et, sana kulluk edeyim; sevgili canımı fedâ ederek, kendimi emrine hâzır bulundurayım.

3759. bu neğler mağa birse sen ay ilig/ özüm kııl kıılayın bireyin elig

Ey hükümdar, bana bu şeyleri te'min edersen, ben de kendimi kul ederek, sana bağlanırım.

3760. munı birgüke bir küçün yetmese / ne artuđluđuñ bar mađa ay kese

Eğer bunları te'mine kudretin yetmezse, benden ne üstünlüğün var, bana açık söyle.

Kaynakça

- ABDULLA, K. (2017). *Mitten Yazıya veya Gizli Dede Korkut*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- ARAT, R. R. (1979). *Kutadgu Bilig I- Metin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ARAT, R. R. (1988). *Kutadgu Bilig II- Çeviri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- BAYAT, F. (2018). *Mitten Tarihe, Sözdən Yazıya Dede Korkut Oğuznameleri*. İstanbul: Ötüken Neşriyat Yayınları.
- CANPOLAT, M. (2004). Günümüzde Kutadgu Bilig ve Divanü Lugati't Türk. *Türk Dilleri Araştırmaları*, S. 14, s. 31- 34.
- BİLGİN, A. (2002). İlk Müslüman Türk Devletlerinde Kültür ve Medeniyet/ Karahanlılar (840- 1212). *Yeni Türkiye*, S. 43, s.445- 453.
- ÇAĞATAY, S. (1967). Kutadgu Bilig'de Ogdurmuş'ın Kişiliği. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, s. 39-49.
- ÇAĞBAYIR, Y. (2005). *Yusuf Has Hacib- Kutadgu Bilig*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- DİLÂÇAR, A. (1972). *900. Yıldönümü Dolayısıyla Kutadgu Bilig İncelemesi*, Ankara: TDK.
- DURMAZ, G. ERCAN, Ö. (2007- 2008). Patient, Illness and Physician in Kutadgu Bilig. *Journal of the International Society for the History of Islamic Medicine*, C. 6-7, s. 75- 80.
- EKER, S. (2006). *Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig (1069)*. *Türk Edebiyatı Tarihi I, Ed.*, Talât Sait Halman, Osman Horata, Yakup Çelik, Nurettin Demir, Mehmet Kalpaklı, Ramazan Korkmaz, M. Öcal Oğuz. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, s.193- 201.
- ESİN, E. (1978). *İslâmiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslâma Giriş (Türk Kültürü El Kitabı, II. Cilt 1/b'den Ayrı Basım)*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- ESİN, E. (2004). *Orta Asya'dan Osmanlı'ya Türk Sanatında İkonografik Motifler*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- GENÇ, R. (1981). *Karahanlı Devlet Teşkilatı XI. Yüzyıl Türk Hâkimiyet Anlayışı ve Karahanlılar*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- GÖKYAY, O. Ş. (2007). *Dedem Korkudun Kitabı- Kitab-ı Dedem Korkut âlâ Lisan-ı Taiife-i Oğuzan-*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- HUNKAN, Ö. S. (2016). Türk Hakanlığı (Karahanlılar)'nın Dinî Siyasetinde Mâturîdî Âlimlerin Rolü. *Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 18, S. 2, s. 377- 393.
- İNAN, A. (1998). *Makaleler ve İncelemeler II. Cilt*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- İNALCIK, H. (2015). *Adâlet Kitabı. Ed. Bülent Arı- Selim Aslantaş*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- KAÇALIN, M. (2002). Kutadgu Bilig Maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 26, s. 478- 480.
- KAFESOĞLU, İ. (1980). *Kutadgu Bilig ve Türk Kültür Tarihimizdeki Yeri*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- KAFESOĞLU, İ. (2011). *Türk Milli Kültürü*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

KAFESOĞLU, İ. (2017). *Umumî Türk Tarihi Hakkında Tespitler Görüşler Mülâhazalar*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

KARA, M. (1998). *Bir Başka Açıdan Kutadgu Bilig*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

KAZMAZ, S. (2000). *Hukuk ve Devlet Yönetimi Açısından Kutadgu Bilig (Kutadgu Bilig Üzerine Hukukî Bir İnceleme)*. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları.

KOCA, S. (2012). Kutadgu Bilig'de Hükümdar, Vezir ve Sufi Tiplerinin Tanıtılmasında ve Bu Tiplerin Temsil Ettikleri Fikirlerin Açıklanmasında Metaforların Rolü. *Gazi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.10.

KÖK, A.- Eker, Ö. (2017). Kutadgu Bilig'in Tanıklığında Kültür Lingüistiği Bağlamında Kut Metaforları. *II. Uluslararası Felsefe, Eğitim, Sanat ve Bilim Tarihi Sempozyumu*, 03- 07 Mayıs, s. 340- 356.

KÜYEL, TÜRKER, M. (1990). Kutadgu Bilig ve Fârâbî. *Uluslararası İbn Türk, Hârezmî, Fârâbî, Beyrûnî ve İbn Sînâ Sempozyumu Bildirileri*, s. 219- 231.

KÜYEL, TÜRKER, M. (1986). Bilimin Felsefeye Dayandığı Görüşünün Bir Timsali Olarak Galenos. *Ankara Üniversitesi 50. Yıl Kuruluş Yıldönümü Bildirileri*, s. 67- 75.

NALBANT, M. V. (2013). Eski Türk Mektuplaşma Geleneği Üzerine Kutadgu Bilig Açısından Bir Değerlendirme. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C. 10, S. 3, s. 6- 30.

ÖGEL, B. (1995). *Türk Mitolojisi II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

ÖGEL, B. (2016). *Türklerde Devlet Anlayışı 13. Yüzyıl Sonlarına Kadar*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

ÖNLER, Z. (2002). Kutadgu Bilig'de İktidar Kavramı ve Siyaset Anlayışı, *TÜRKLER*, Yeni Türkiye Yayınları, C. 5, s.179- 186.

ÖZÖNDER, BARUTCU, F. S. (2017). Kutadgu Bilig I Zaman- Mekan- Konuşur: XI. Yüzyılda Balasagun'dan Kâşgâr'a, Balasagunlu'dan Kâşgarlı'ya. *Çukurova Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, C.2, S.2, s.12- 63.

ÖZÖNDER, BARUTCU, F. S. (2018). Kutadgu Bilig II Kutadgu Bilig'in Metin Türü ve Tarihsel Diyalektoloji İçin Değeri. *Çukurova Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, C. 3, S. 2, s. 179- 253.

ŞEKER, F. M. (2015). *Selçuklu Türklerinin İslâm Tasavvuru*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

TURAN, Ş. (2017). *Türk Kültür Tarihi: Türk Kültüründen Türkiye Kültürüne ve Evrenselliğe*. Ankara: Bilgi Yayınları.

YILDIZ, N. (1995). Manas Destanında Sosyal İlişkiler ve Bunların Dede Korkut Hikâyeleri ile Mukayesesi. *Bozkırdan Bağımsızlığa Manas*, Ed., Prof. Dr. Emine Gürsoy Naskali, s. 177- 191.

YILDIZ, M. (2018). Siyaset Felsefesi Açısından Dede Korkut Hikâyeleri. *Bilig-Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 86, s. 65-88.